

עיון לשוני במשניות המשוקעות בכתב-יד של פירוש ישועה בן יהודה לויקרא

תוכן העניינים: 1. דברי פתיחה; 2. מהימנות לשון חכמים במובאות: 2.1 הין, 2.2 הטני, 2.3 אגיסו, 2.4 מלמעלן, 2.5 איכן, 2.6 סגן, 2.7 יהא/יהוא, 2.8 מקרות הגבר, 2.9 שם עצם בלתי-מיודע + לואי מיודע, 2.10 הכינוי החבור לנוכה, 2.11 המילית "של"; 3. צורות ריבוי: 3.1 נגסין, 3.2 פשפש – פשיפשין, 3.3 רביעין, 3.4 יבבות, 3.5 מפתח – מפתחות, 3.6 פותחיות; 4. צורות זוגי: 4.1 עדויים, 4.2 בית המטבחיים; 5. דברי סיכום; נספח: אודות הזוגי בלשון התנאים.

1. דברי פתיחה

הכר הכירו המלומדים הקראים את ספרות חז"ל. מחיבוריהם עולה, כי לא רק קראו בה ולמדוה, כדי לרדת לסוף דעתם של יריביהם הרבניים וכדי להסביר את עמדותיהם בתוך הקהילה הקראית פנימה וגם חוצה לה. הם עשו בה גם שימוש של ממש: צורות, מלים וביטויים המוכרים מלשון חז"ל שימשו מרכיב ממרכיבי לשון יצירתם,¹ ומובאות

* מאמר זה הוא נוסח מורחב של הרצאה שנשאתי ב"ג בסיוון תשנ"א (24.5.91), במסגרת סדנה על הנושא "דקדוק לשון חכמים ומילונה", שנערכה במכון ללימודים מתקדמים באוניברסיטה העברית בירושלים. ברצוני להודות למורי, פרופ' משה בר-אשר, על ההערות המחכימות שהעירני בעת הכנת ההרצאה והמאמר לפרסום. תודתי שלוחה גם למשתתפי הסדנה אשר רבות למדתי מפייהם, הן בהרצאותיהם הן מהארותיהם. מחקר זה נתאפשר בסיועה של קרן הזיכרון לתרבות יהודית.

1 לא זו אף זו, גם פרודוקטיביות ניכרת במרכיב של לשון חז"ל בכתבתם, ביוצרים צורות חדשות במשקלים האופייניים ללשון חכמים. ראה מראי המקום המובאים אצל תירוש-בקר, עיונים ראשונים, עמ' 315, הערה 9. מבקשת אני להודות לד"ר זיסלין, אשר במכתבו מ-19.9.90 מסר לי,

מן הספרות הרבנית שובצו כראיות לדבריהם, כחלק מן הפולמוס האידיאולוגי. בין חכמי הקראים היו שציטטו מן הספרות הרבנית,² כשהמובאה המשוקעת בחיבוריהם מלווה לפרקים בתרגומה (לערבית) או בהסברה, ולעתים קרובות בטעונום להפרכתה.³ יש ביניהם התומכים במפורש בלימוד מקורות רבניים ויש המסתייגים מעיסוק זה.⁴ ובהתאם לעמדתם, היו שהרבו להביא מן הספרות הרבנית והיו שמיעטו בכך.

הקראים במזרח כתבו גם עברית וגם ערבית.⁵ בתקופות שונות ביצירתם הייתה ידה של אחת השפות על העליונה. הקראים הקדומים בחרו בעברית כלשון יצירתם (בנימין אלנהאונדי באמצע המאה התשיעית, דניאל אלקומיסי בסוף המאה התשיעית), אבל חכמים קראים שבאו אחריהם אחזו בעט בשתי הלשונות (סלמון בן ירוחם, סהל בן מצליח במאה העשירית). לעומתם, הקראים שישבו בירושלים בתקופת "תור הזהב", שבה שגשגה היצירה הקראית (במאות העשירית והאחת-עשרה), אימצו את

כי רוב הסרמינולוגיה הדקדוקית בספר "מאור עין" לקוחה מן הספרות התלמודית (ורק בחלקה היא תרגום מערבית). ברי כי השפעתה של ספרות חז"ל על הקראים אינה תחומה רק ללשון. לפירוט הדברים ראה אצל בן-שמאי, הפרשן הקראי, עמ' 46-51; וראה גם בן-ששון, פירקוביץ', עמ' 54.

2 ראה בן-שמאי, לשונות הקראים, עמ' 63-64; הנ"ל, ישועה בן יהודה, עמ' 10, 18; הנ"ל, הפרשן הקראי, עמ' 53-56; H. Ben-Shammai, "Some Judaeo-Arabic Karaite Fragments in the British Museum Collection", *BSOAS* 38 (1975), p. 127; כאן, כתבי-יד קראיים, עמ' 2, 20; ממך, "לשון חכמים בחיבורי הקראים", דברי הקונגרס העולמי העשירי למדעי היהדות, חטיבה ד, כרך א: הלשון העברית, לשונות היהודים, ירושלים תש"ן, עמ' 38-39; הנ"ל, "הקראים ולשון חז"ל": גוסס המובאות ושימוש הלשון, לשוננו נה (תשנ"א), § 3, עמ' 229-238; A. Maman, "Rabbinic Hebrew in Karaite Works", *Scripta Hierosolymitana* (in print); תירוש-בקר, עיונים ראשונים, עמ' 313-340; הנ"ל, פירוש קראי לשמות; וראה לאחרונה: בן-ששון, פירקוביץ', עמ' 50, 54; מ' כהנא, "גינזי-מדרש בספרות לניגראד ומוסקבה", אסופה ו (תשנ"ב), עמ' נא-נח. גם בין חוקרי הקראות בשנים עברו יש שהצביעו על קיומן של מובאות מספרות חז"ל בכתבי הקראים. ראה למשל מאן, טקסטים, כרך ב, עמ' 36-37. 3 עם זאת, יש סוגיות שבהן מסכים הפרשן הקראי עם דברי חז"ל. דוגמה לכך ראה אצל בן-שמאי, הפרשן הקראי, עמ' 55-56.

4 ראה תירוש-בקר, עיונים ראשונים, עמ' 314-315, ומראי המקום המוזכרים בהערות 6-8. 5 ספר המצוות של ענן כתוב ארמית, ראה א"א הרכבי, השריד והפליס מספרי המצוות הראשונים לבני המקרא, ירושלים 1969. חשוב לציין כי במסגרת מחקרנו זה אין אנו עוסקים בחיבורים קראיים מאחרים, שנכתבו בקרים ובמזרח אירופה בשפה התורכית, המכונה בפי קראי אותו איזור "לשון קדר". על נושא זה ראה ו' מוסקוביץ' וב' סוקן, "לשון קדר" - נתונים לשוניים על מוצא הקראים ותולדותיהם בקרים ובמזרח אירופה", פעמים 6 (תשמ"א), עמ' 79-106.

הערבית כלשון כתיבתם (העיקרית).⁶ לפיכך, מובאות מספרות חז"ל עשויות להימצא בחיבורים עבריים או ערביים משל הקראים.

ידוע, כי לחיבורים הערביים פרי עטם של הקראים הקדומים מאפיין רב-חשיבות; מחבריהם נטו לכתבם באותיות ערביות, בניגוד למנהגם של הרבנים בני זמנם.⁷ ברם, מצויים גם כתיביד של חיבורים קראיים ערביים הכתובים באותיות עבריות.⁸ לא רק את חיבוריהם הערביים כתבו חכמי הקראים בכתב ערבי; אפילו את המקרא, המקודש

6 ראה כֵּאן, תעתיקים, עמ' 157–159; ר' דרורי, ראשית המגעים של הספרות היהודית עם הספרות הערבית במאה העשירית, תל-אביב 1986, עמ' 44–48. ובעניין זה גם מאמרה, R. Drory, "Words Beautifully Put: Hebrew versus Arabic in Tenth-Century Jewish Literature", in: *Genizah Research after Ninety Years: The Case of Judaeo-Arabic Literature*, (edited by: J. Blau & S. C. Reif), Cambridge 1992, pp. 55–58 הקראים, עמ' 57–58.

7 חוקרים רבים ניטו לברר את מניעיהם של הקראים לכתוב את חיבוריהם בכתב ערבי דווקא. לנושא זה ראה לאחרונה מאמרו של ג' כֵּאן, תעתיקים, בעיקר עמ' 159 ואילך, והביבליוגרפיה המקיפה המוזכרת שם.

8 יש הסבורים כי כתיביד הכתובים באותיות ערביות קדומים מאלה הכתובים באותיות עבריות. לעניין זה ראה, J. Blau, *The Emergence and Linguistic Background of Judaeo-Arabic*,² Oxford 1981, pp. 42–44, 226; בן-שמאי, ישועה בן יהודה, עמ' 9–10 והערה 27 שם. לעניין קדמות נוהגם של הקראים להשתמש בכתב הערבי בכתיבתם, ראה הנ"ל, לשונות הקראים, עמ' 61; H. Ben-Shammai, "Hebrew in Arabic Script – Qirjisāni's View", in: *Studies in Judaica, Karaitica and Islamica: Presented to Leon Nemoy on his Eightieth Birthday*, Ramat-Gan 1982, p. 122; J. Blau, "Arabische Handschriften in hebräischer Schrift", in: *Studies in Middle Arabic and its Judaeo-Arabic Variety*, Jerusalem 1988, p. 325; שסביר כי קרו בעת העתקת כתב-היד והעברתו מאותיות ערביות לאותיות עבריות. ראה למשל ח' בן-שמאי, "מהדורה ונוסחאות מפירושי יפת בן עלי למקרא", עלי ספר ב (תשל"ז), עמ' 21–23, 32; וראה הדיון בהערה 18 להלן.

עם זאת, לאחרונה הובעה הדעה כי קיימים גם כתיביד קראיים ערביים הכתובים באותיות עבריות שהם בעלי קדמות. ראה כֵּאן, תעתיקים, עמ' 170–171. תודתי נתונה לפרופ' מ' בית-אריה, אשר מסר לי, כי על פי מאגר הנתונים "ספר-דתא" של מפעל הפאליאוגרפיה, השוכן בבית הספרים הלאומי והאוניברסיטאי בירושלים, יש כתיביד קראיים כאלה כבר מן המחצית הראשונה של המאה האחת-עשרה (הקדום שבהם הוא כתב-יד שנכתב בירושלים ומצוי בבודפשט: Nation. Academy A 280 [Kaufmann], Mic. 47, 1021). נראה שבידור שאלה זו עד תומה לא יתאפשר עד שייבדקו כל (או לפחות רוב) כתיביד הקראיים באוספים שבסט. פטרסבורג ותתברר גם מידת הזיופים שנעשו בידי פירקוביץ'. כך תקבל מענה גם השאלה הכמותית, וניתן יהיה לעמוד על מספרם של כתיביד הקראיים הקדומים שלשונם ערבית-יהודית ונכתבו באותיות ערביות לעומת אלה שנכתבו באותיות עבריות.

מכול, תעתקו לאותיות ערביות, בהוסיפם את סימני הניקוד הטברני והטעמים. כך מצויים בידינו תעתיקים לספרי מקרא שלמים, לחלקים מהם, ואף לפסוקים מקראיים המצוטטים על פי רוב בכתבי פרשנות.⁹ גם מובאות מספרות חז"ל, המשוקעות בחיבורים קראיים ערביים, מתועתקות לעתים לאותיות ערביות, אם כי מובאות רבות מופיעות בכתב עברי.¹⁰

בדיקת לשונן של מובאות מספרות חז"ל בתוך חיבורי הקראים היא רבת-ערך, שכן היא מאירה את לשון חז"ל מנקודת מבט מיוחדת במינה; רוצה לומר, כפי שהיא משתקפת בכתבים פרי עטם של יריבי הרבנים.¹¹ לא זו אף זו, תעתיקי מובאות כאלה עשויים לסייע לנו בנסותנו לעמוד על ההגייה ששררה באותם ימים במקומותיהם, שכן הם מהווים כלי עזר רב חשיבות בניתוח הפונטי-הפונולוגי והמורפולוגי.¹² מובן, כי אף המובאות הכתובות באותיות עבריות ומשובצות בחיבורי הקראים חשובות הן עד למאד. גם מהן עשויים אנו ללמוד רבות על לשון חז"ל, כפי שהכירה הקראים בעת ההיא. חקירתן של המובאות הללו מעלה, כי תופעות הרווחות בלשון חז"ל מתועדות

- 9 תיאורם של תעתיקים קראיים רצופים לחלקים מן המקרא נעשה כבר במאה הקודמת בידי הורנינג: R. Hoerning, *Description and Collection of Six Karaite Manuscripts of Portions of the Hebrew Bible in Arabic Characters*, London 1889; מחקר מעמיק של התעתיקים למקרא נעשה בשנים האחרונות בידי ד"ר ג' ז'אן. מפירותיו ראה ז'אן, כתבי-יד קראיים; הנ"ל, תעתיקים; G. Khan, "Vowel Length and Syllable Structure in the Tiberian Tradition of Biblical Hebrew", *Journal of Semitic Studies* xxxii (1987), pp. 23-82; Idem, "The Pronunciation of *מֶה* before *dageš* in the Medieval Tiberian Hebrew Reading Tradition", *Journal of Semitic Studies* xxxiv (1989), pp. 433-441; הנ"ל, "חשיבות התעתיקים הקראיים של המקרא להבנת מסורת הקריאה הטברנית", *Proceedings of the Ninth Congress of the International Organization for Masoretic Studies* 7 (1989), pp. 17*-22*; בתוך: "מבטא הגעיה הקטנה המשתקף בכתבי-יד קראיים של המקרא בתעתיק עברי", מחקרים בלשון ה-1 (תשנ"ב), עמ' 465-479.
- 10 לפירוש צירופי הכתב האפשריים של מובאה מסוג זה בתוך חיבורים קראיים, ראה תירוש-בקר, פירוש קראי לשמות, בדברי המבוא, עמ' 2 בעותק שהוגש לדפוס.
- 11 עבודת הדוקטור שאני כותבת בהדרכת פרופ' משה בר-אשר עוסקת בלשון חכמים הנמסרת בספרות הקראים. דברי מבוא מורחבים לנושא זה ראה במאמרי, עיונים ראשונים, עמ' 313-320.
- 12 דיון במובאות מלשון חז"ל המתועתקות לאותיות ערביות ראה תירוש-בקר, עיונים ראשונים; הנ"ל, פירוש קראי לשמות. אולם ניתוח התעתיקים חייב להיעשות במשנה זהירות ותוך בחינה מדוקדקת של אפשרויות הביאור השונות, אשר התעתיקים צופנים בחובם. ראה S. Hopkins, "Review: Geoffrey Khan, *Karaite Bible Manuscripts from the Cairo Genizah*, Cambridge 1990", *Journal of Jewish Studies* xliii (1992), pp. 160-163; תודתי למר סאבין-היל על שהפנה אותי אל מראה המקום הזה.

לפני שנבוא לדון בצורות בעלות ייחוד, שהופיעו במובאות המשוקעות בכתב-היד הקראי הזה, ולהוסיפן למאגר הידע על לשון חכמים, ראינו לנכון להביא דוגמות שונות לתופעות שגורות ומוכרות בלשון חז"ל, המצויות במובאות שנבדקו. כך נבסס את טענתנו, כי ניתן לסמוך על טיבה של לשון חכמים במובאות אשר שוקעו בכתב-היד הזה, ותוכשר הקרקע לדיון בצורות השכיחות פחות.

לאותיות עבריות. ייתכן שרמו לכך קיים גם בכתב-היד שלפנינו, שכן מצוי בו פעמיים (בסמיכות-מקום) הצירוף "בית אנטיגאס" במקום "בית אבטיגס" (בתרגום המשנה תמיד א, א לערבית). אולם לדעתי אין בכך משום ראיה חותכת: אמנם האותיות הערביות ج / דמות הן ובכתב-יד קראיים ערביים רבים לא נרשם הניקוד הדיאקריטי, ועל כן עשוי היה המעתיק להחליף ביניהן, אך דא עקא – גם האותיות העבריות ב/ג דמות הן. אפשר שעדות נוספת להעתקתן של כתב-יד זה מכתב-יד שנכתב באותיות ערביות מצויה במשפט: "ופי עתיד יהיה המלכות בעולם [כלן] למשיח בן דוד עליו השלום". ייתכן שמקורה של הצורה יהיה, במקום תהיה, הוא חילוף אותיות האית"ן הערביות הדומות: ج / چ . אולם אפשר שלפנינו דוגמה לשימוש בצורת עתיד נסתר של היה ללא התאמה לגוף הנושא. על תופעה זו ראה לאחרונה J. Levi, *Die Inkongruenz im biblischen Hebräisch*, Wiesbaden 1987, § 24, pp. 203–213; וראה גם ו'ואון-מוראקה, § 150j, k, עמ' 554–555. ואולי מקורה של הצורה יהיה במשפט זה בגרסה למלה "עתיד" הסמוכה לה: על מקרים אפשריים של גררה בפועל היה ל ראה ' בלאו, "עיונים בתחבירה של לשון המקרא", ספר טור-סיני, פרסומי החברה לחקר המקרא בישראל ה, ירושלים תש"ך, עמ' 145, הערות 7–8, 10–11, ועיין גם עמ' 147, הערה 13. בכל זאת ראיתי חשיבות לציון חילופין אלה בהיותם העדויות היחידות שמצאתי בכתב-יד זה. ולעניין זה ראה ח' בן-שמאי, "מהדורה ונוסחאות מפירושי יפת בן עלי למקרא", עלי ספר ב (תשל"ו), עמ' 21–23, 32. על עדויות להעתקה מאותיות ערביות לאותיות עבריות בכ"י קאופמן 280 של "כתאב אלמחטאוי" מאת יוסף אלבציר, ראה הנ"ל, "כתאב אלמחטאוי ליוסף אלבציר – מהדורת המקור הערבי עם תרגום צרפתי", קרית ספר סב (תשמ"ח–תשמ"ט), עמ' 411–412. השווה לדיון בכתב-היד של "כתאב אלמחצ'רה ואלמד'אכרה" = "ספר העיונים והדיונים" לרבי משה אבן עזרא. לדעתו של ' דנה, שיבושים בכתב-היד, שנגרמו בשל דמיון הגרפי של האותיות הערביות, מעידים על כך שספר זה נכתב באותיות ערביות. ראה ' דנה, "לשאלת תעתיקה של הספרות הערבית היהודית בימי הביניים", תרביץ מז (תשל"ח), עמ' 104–106. וראה ' בלאו, דקדוק הערבית-היהודית של ימי הביניים², ירושלים תש"ס, עמ' 46, § 28 והערה 1 שם; ותוספת לסעיף זה בעמ' 291. וראה גם J. Blau, "The State of Research of Middle Arabic", in: *Studies in Middle Arabic and its Judaeo-Arabic Variety*, Jerusalem 1988, p. 127, fn. 78. חילוף ב/ג מצאתי גם בכתב-יד BL. Or. 2398, המכיל חלק מן הפירוש הקצר של ישועה בן יהודה לשמות: "שנוכל מקום", והדברים שכתבתי לעיל יאים גם לדוגמה זו. בכתב-היד הערבי המקביל (בחלקו) BL. Or. 2545 מופיעה כאן הצורה شَيْخِل مَاقوم (= שבח'ל מאקום). ועיין גם בהערה 8 לעיל. ולעניין אחר: כדאי לשים לב להגייה המשתקפת בכתב "אנטיגאס" (באל"ף אחרי ה-נר"ן) הדומה לזו שבכ"י ק, לעומת "אבטיגוס" במסורת המשתקפת בניקוד הבבלי. ראה ייבין, הניקוד הבבלי, כרך ב, עמ' 1076. וראה גם קארה, מסורות תימניות, עמ' 36 והערה 63 שם; קיסר, יומא, עמ' 2.

2. מהימנות לשון חכמים כמובאות

בחרנו להציג כאן אחת-עשרה דוגמות מבין התופעות המעידות על מהימנות לשון חז"ל, כפי שהיא משתקפת בציטטות המשוקעות בפירושו של ישועה בן יהודה לויקרא בכתב-היד שלפנינו.

2.1 הין

הצורה הין לציון אישור והסכמה¹⁹ מופיעה פעמיים במובאה ממשנה גיטין ז, א: "אם אמר על לאיו ולאיו ועל הין הין הרי אילו יכתבו וי[ת]ינו"²⁰, פעם נוספת במובאה ממסכת תמיד ג, ב: "הוא אומר הין" ופעם אחת במובאה מן הספרא (חובה ה, א /22, 2).

בכתב-היד הטובים של המשנה משמשת הין בכל מקום, כך ב-ק, פא, פב,²¹ פס²² ו-לו. כן תועדה הין במסורת הקריאה של התימנים²³ ובכתב-היד התימני י המשקף מסורת זו.²⁴ אף בכ"י דיינארד למשנה (גיטין ז, א) מופיעה הצורה הין.²⁵ כן משמשת הצורה הין בספרא (כ"י וטיקן 66)²⁶ ובספרי במדבר (כ"י וטיקן 32, 2 יד ראשונה) ודברים.²⁷ לעומת זאת, בתוספתא (על פי כ"י וינה 46) מצוי הכתיב הין (א13) לצד הן

19 "הן" בהוראה זו מופיעה פעם אחת במקרא (בראשית ל, לד). ראה אבינרי, היכל המשקלים, עמ' 406.

20 בהבאת ציטוטים מכתב-יד השתמשתי בסימני ההתקנה המקובלים באקדמיה ללשון העברית. טבלה מפורטת של סימנים אלה מצויה בתוך: חומרים למילון, סדרה א, מדרוך ומפתחות לדפי הזיעור, ירושלים תשמ"ח, עמ' 13-14.

21 ראה בר-אשר, פארמה ב, עמ' 178.

22 ראה בר-אשר, איטליה, עמ' 68.

23 ראה שבטיאל, מסורות התימנים, עמ' 227; קיסר, ימא, עמ' 8.

24 יש לזכור כי כתב-יד זה הוא מאוחר, אך ניקודו משמש מקור חשוב להכרת מסורת ל"ח אצל התימנים. ראה ש' מורג, "דברי מבוא", סדרי המשנה: נזיקין, קדשים, טהרות – כתב-יד ירושלים 1336 4⁰ Heb., הוצאת מקור: ירושלים תש"ל, עמ' 1. בכל ההיקרויות בכתב-יד זה מופיעה הין ביו"ד, למעט שתי היקרויות (ערכין ד, ד; גידה ה, ג) שהן מופיעה בהן בלא יו"ד אך בחיריק.

25 ראה בן-טולילה, מסורת צרפתית-איטלקית, עמ' 111.

26 בספרא נגעים ד, ג הושלמה היו"ד מעל השורה והמלה נוקדה בחיריק. גם בטקסטים אחרים המנוקדים ניקוד בבלי מצויה הין. ראה י' ייבין, הניקוד הבבלי, עמ' 752, וכבר אצל פורת, לשון חכמים לפי מסורות בבליות שבכתב-יד ישנים, ירושלים תרצ"ח, עמ' 148.

27 על פי ההתקנה של האקדמיה ללשון העברית שהתבססה על כתב-היד: כ"י וטיקן 32, 2 יד שנייה ושלישית וכ"י לונדון 341, 3. בספרי זוטא (על פי כ"י אוקספורד [2637] b.6) מצוי הכתיב אין בשלוש היקרויותיה של מלה זו. כידוע, הצורה אין מצויה בארמית. והשווה לכתבים בתלמוד הירושלמי ובתלמוד הבבלי.

(14x). עוד נזכיר, כי במכילתא דרבי ישמעאל (על פי כ"י אוקספורד 151, 2) שלטת הצורה הן (18x), אך גם הין מופיעה פעם אחת (בחדש, ח /232/).²⁸

מעניין הדבר, שאף ביצירותיהם העבריות השתמשו כותבים קראים במלה הין, ואף יצרו ממנה צורת ריבוי הינין, למשל: "יש פרק בין אש' יוקח ממצות הינין וממצות לויין מן התורה" (מתוך תרגום ספר המצוות ללוי בן יפת; ב. מועדים, 5, 1). אולם בל נשכח כי גם הן משמשת בלשונם.²⁹

קיצורו של עניין, המילית הין המוכרת מכתב-היד המשובחים של ל"ח, מצויה אף בכתב-היד שלפנינו; היא משמשת גם בלשונם העברית של הקראים, ואלה אף הרחיבו את שימושה.

2.2 הטני

במשנה תמיד ג, ו נקרית פעמיים הצורה הַטְּנִי. כך במובאה שלפנינו וכך בכ"י ק, פא, פס ו-לו במקום הזה. בספרות התנאים מופיעה הצורה המקראית טָנָא³⁰ פעם אחת, בתוספתא סוטה טו, א (על פי כ"י וינה), וכבר פעם אחת במשלי בן סירא לד, יד. אולם הצורה האופיינית ללשון התנאים היא טְנִי.³¹ כך מצינו בכל היקריותיה (10x)

28 אמנם הכתיב הין כשלעצמו – בהופיעו ללא ניקוד – אינו חריג-שמעי, אבל סביר שהוא משקף את ההגייה [hin] ולא [hen], שהרי בכתב-היד המנוקדים שנמנו לעיל הוא מלווה בסימן החיריק. ברם, שאלה היא, האם החיריק לא נוסף מאוחר יותר? מכל מקום – בכתב-היד הקראי הנדון מנוקדת המלה בחיריק – הין – וכך גם בכתב-היד הסובים של המשנה.

29 בקוגורדנציה החלקית לספרות הקראים מתועדות הין (9x), הינין (6x) והן (4x).

30 למשל דברים כו, ד. השווה למלה המקראית "טָנָא" (ישעיה ל, יד). צורה מקראית זו מופיעה פעם אחת גם במגילת ברית דמשק. במשנה מופיעה צורת היחיד "הַטְּנִי" פעם אחת (פריה ו, ה; על פי כ"י ק) ובתוספתא מופיעה צורת יחיד זו שבע פעמים. אולם ראה הניקוד "הַטְּנִי" בכ"י פב: בר-אשר, פארמה ב, עמ' 173, הערה 80; הנ"ל, הקשר והפסק, עמ' 72 והערה 39 שם. השווה גם למלה המקראית "גָּמָא" (למשל שמות ב, ג) ובלשון חכמים "גמי". בספרות התנאים מופיעה "גמי" עשרים פעמים, אבל גם "גמא" המקראית מצויה פעמיים במכילתות. על ניקודה והגייתה של המלה "גמי" במסורות השונות ראה ק' פלמן, חילופי צורה במסורות לשון (= עדה ולשון ח), ירושלים תשמ"ב, עמ' 87–88, 96, 156.

31 על ניקודה והגייתה של מלה זו במסורות השונות ראה ק' פלמן, שם, עמ' 95–96, 156. דיון במשקל קָטִי ראה אצל אלדר, אשכנז, עמ' 70–76 והספרות המוכרת שם. ראה גם נ' ברגרין, זיכרונות האקדמיה ללשון העברית יז (תשל"ל), ירושלים תשל"א, עמ' 38. על ניקוד משקל קָטִי בצירי ראה ייבין, ניקודי מלים, עמ' 217; ת' צורבל, "שמות העצם במשקלים קָטִל/קָטִל, קָטִל באוטוגרף פירוש המשנה לרמב"ם", מחקרים בלשון ד (תש"ן), עמ' 302; ש' מורג, העברית שבפי יהודי תימן, ירושלים תשכ"ג, עמ' 183; ייבין, הניקוד הבלבי, עמ' 871–875. ובנוגע ללשון המקרא ראה ז'ואן-מוראוקה, דקדוק, עמ' 244, 301.

במשנה על פי כ"י ק, פא וכן בכ"י פב לסדר טהרות. יושם אל לב, כי במשנה מופיעה מלה זו אך בהקשר ובהפסק משני, ואין דוגמאות להיקרותה בהפסק ראשי.³² נוסף על היקרויותיה במשנה מופיעה הצורה טני רק עוד שלוש פעמים בכל ספרות התנאים (בתוספתא כלים, על פי כ"י וינה).

אם כן, עדות נוספת לפנינו לצורה מהימנה של לשון חכמים.³³

2.3 אגיסו

במשנה סנהדרין ג, ד אנו קוראים: "אילו הן הקרובין [...] ובעל אמו חמיו ואגיסו הן ובניהן [...]". משנה זו מצוטטת בפירושו של ישועה לויקרא, כאשר בפנים מופיעה המלה וארישו מחוקה ואילו בשוליים כתובה המלה ואגיסו.³⁴ ייתכן שיש כאן משום עדות לכך שמעתיק כתב-היד רשם את המשנה הזו על פי שמיעה, כשמישהו קורא אותה בפניו.³⁵

לענייננו, הצורה אגיסו היא החשובה. צורה זו היא יחידאית במשנה. היא מופיעה בכ"י ק בניקוד: וַאֲגִיסוֹ, ובדומה בכ"י פא ו-לו – בלא ניקוד – ואגיסו. באוטוגראף

32 בר-אשר, הקשר והפסק, עמ' 71.

33 על צורות נוספות במשקל קטי שהופיעו בכתב-יד זה, המתנהגות אף הן כמתועד בכתב-היד של לשון חכמים, ארחיב במקום אחר.

34 בין המלה "חמיו" למלה המחוקה וארישו יש סימן המפנה את הקורא לגרסה שבשוליים. יושם אל לב, כי הנקודה מעל ה-ג במלה ואגיסו? מציינת את רפיונה כמקובל בכתב הערבי-היהודי ולא כמקובל בכתב העברי (ג). בכתב-היד שלפנינו על פי רוב לא צוינה הבחנה בין ג לבין ג במלים הערביות, ולא טומן רפיון ה-ג במלים העבריות. אולם באותם מקרים שבהם רצה הכותב לסמן ג (בערבית) או ג רפה (בעברית) נעשה הדבר באמצעות קו אופקי מעל לאות, למשל: אלגסאלה, בַּמַּיִס. על כן השימוש בסימן ג במלה ואגיסו? עשוי להעיד כי הערה זו נרשמה ביד אחרת.

35 שהרי ה-ג הרפה (שסביר כי נהגתה כ-ג) עשויה הייתה להישמע לאוזנו של מעתיק כתב-היד הזה כיד, והי-ס נהגתה (ככל הנראה) כיש. אולי יש בכך משום עדות להגייה אחורית של הרי"ש. אולם שומה עלינו לזכור: (א) המלה ארישו בכתב-היד הנדון היא דוגמה יחידה לחילוף זה, (ב) זהותו של המעתיק אינה ידועה לנו. תופעה דומה מוצאים בכ"י אוקספורד 120, המכיל את מסכת אבות עם פירוש הרמב"ם בערבית (וחיבורים נוספים), שבו מופיע השם "אנטיגנוס" (אבות א, ג) בכתב "אנטיגנוס", דהיינו אף הוא כיד. ראה שרביט, אבות, עמ' 141, 280. תודתי לפרופ' שרביט על שהסב את תשומת לבי לדוגמה זו ולמראה מקומה. על חילוף ג-ר בכתב-יד ראה מ' זולאי, "העלמה המגממת" בשירת הנגיד", לשוננו לעם ד (לג), עמ' 17-19; "מנזור, הערבית היהודית של בגדאד, כך א, חיפה תשל"ה, עמ' 25-31, 33-35, וההערות המתמייחסות לעמודים אלה.

הרמב"ם לא נוקדה ה"א: ואגיסו.³⁶ בכ"י פס הופיעה וְגִיסוּ בלא א וב"ס דגושה,³⁷ ואילו בכ"י ה, המנוקד על פי מסורת תימן, נוקדה המלה וְגִיסוּ ללא דגש ב"ס.³⁸ המלה גיסו לצורתיה מופיעה בספרות התנאים רק שלוש פעמים: ההיקרות שתוארנה לעיל, פעם נוספת בציטטה של משנה זו בתוך ספרי דברים (רפ / 297); על פי כ"י וטיקן 32, 2 יד שלישית,³⁹ והיקרות שלישית – בתוספתא, שהיא מופיעה בה בכ"י וינה בלא א: גיסו (סנהדרין ה, ג). בתלמוד הבבלי (שבדפוסים) מופיע הכתיב אגיסו פעמיים (יבמות צד, ע"ב), אם כי הכתיב גיסו הוא השולט;⁴⁰ בתלמוד הירושלמי מתועדת פעמיים הצורה ב"א תחילית (אגיסו – סנהדרין כא, ב; אגיסיה דרב הונא – שם).⁴¹

קיצורו של דבר, האל"ף שנוספה בראש המלה גיס⁴² מתועדת בכתב-היד הטובים של לשון-חכמים ועדותו של כתב-היד הקראי שלפנינו עולה בקנה אחד עימם.

36 אבל בפירושו כותב הרמב"ם וְגִיסוּ. ראה צורבל, אוטוגראף הרמב"ם, עמ' 116–117. הבדלים מעין אלו בין נוסח המשנה בפנים לבין ציטוטה בפירוש מצויים פעמים רבות באוטוגראף הרמב"ם, ראה ת' צורבל, "בין נוסח הפנים לנוסח הביאור באוטוגראף פירוש המשניות לרמב"ם – בחינה לשונית", דברי הקונגרס העולמי התשיעי למדעי היהדות, חסיבה ד, כרך א, ירושלים תשמ"ו, עמ' 45–48.

37 ראה בראש, איטליה, עמ' 28.

38 ראה קיסר, יומא, עמ' ד. צ' קיסר מסר לי כי ניקוד זה נוהג אף במשנה, שניקודה מיוחס למתרי"ץ, במהדורתו של ש"י הלוי. אני מודה למר קיסר על שהעמידני על עניין זה. לפיכך נראה, כי בנוגע למלה זו אין לקבל את עדותו של שבטיאל, מסורות התימנים, עמ' 235, שלפיה במסורת התימנים מופיעה גיסו ללא א וב"ס דגושה. י' ייבין מתעד צורה זו בלא א ובלא דיגוש ב"ס במסורת הלשון המשתקפת בניקוד בבלי מורכב צעיר. ראה ייבין, ניקוד בבלי, עמ' 752.

39 א"א פינקלשטיין רשם במהדורתו את הגרסה של כ"י וטיקן בשוליים ושילב בנוסח הפנים את הצורה וְגִיסוּ על פי כתב-יד אחרים. ראה א"א פינקלשטיין, ספרי על ספר דברים, ברלין ת"ש; ניו יורק תשכ"ט, עמ' 297.

40 נתונים אלה מובאים על פי הקונקורדנציה של קוסובסקי הערוכה, כידוע, על פי הדפוסים. ראה ח"י קאסאווסקי, אוצר לשון התלמוד, כרך ט, ירושלים תשכ"א, עמ' 226–227.

41 הצורה בלא א תחילית מתועדת בירושלמי רק בצורת הריבוי גיסין (שקלים מו, ב). זאת על פי הקונקורדנציה של קוסובסקי הערוכה אף היא על פי הדפוסים. ראה מ' קוסובסקי, אוצר לשון תלמוד ירושלמי, כרך ב, ירושלים תשמ"ב, עמ' 692. בתשובות הגאונים למסכת יבמות מוצאים אנו את הכתיב גיסו, ראה ב"מ לוין, אוצר הגאונים, תשובות גאוני בבל ופירושיהם על פי סדר התלמוד, כרך ז, ירושלים תרצ"ו, עמ' 186.

42 ראה ההסברים אצל בראש, איטליה, עמ' 28 (ואגיס" בדומה ל"אגדל", "אגף"; אם כי כדאי לשים לב לכך שרוב המקורות המנוקדים, למעט כ"י פס, ה"ס אינה דגושה; י"ג אפשטיין, מבוא לנוסח המשנה, ירושלים תש"ח, עמ' 1249 (א פרוסטטית). צורבל, אוטוגראף הרמב"ם, עמ' 111, 116–117. וראה אצל סגל, דקדוק לשון המשנה, עמ' 40.

2.4 מלמעלן

במובאה ממשנה תמיד ד, ג כתוב: "ובית שחיטתו מלמעלן" (בלא ניקוד). זה הנוסח גם בכ"י ק, פא ו-י במקום זה (בכ"י פס⁴³ ו-ל: מלמעלה). צורה זו אופיינית לכתב-היד הטובים של לשון-חכמים.⁴⁴ היא הנפוצה בכ"י ק, ואילו הצורה למעלה מופיעה על פי רוב בצידוף למעלה מן/מ-.⁴⁵ כך המצב גם בכ"י פב לסדר טהרות⁴⁶ ובכ"י וטיקן 66 של הספרא.⁴⁷ הצורה למעלן ובת זוגה למטן מופיעות גם בקטעי גניזה קדומים, שבהם מצויים קטעים ממשנה עדויות וכלים בלוזית תרגום לערבית.⁴⁸ גם בכתב-יד בנוסח תימן לסדר מועד של המשנה (מן המאה השש-עשרה) אנו מוצאים למעלן, למטן לעומת למעלה מ- ולמטה מ-.⁴⁹ וכדאי להעיר, כי גם בספרות הגאונים מצינו תיעוד לצורה (מ)למעלן לצד למעלה מן/מ-.⁵⁰

לעומת זאת, ברוב רובם של המקרים (221x) מופיעה בכתב-יד וינה של התוספתא הצורה למעלה,⁵¹ ורק שש פעמים מצויה בו הצורה למעלן, גם בספרי במדבר

- 43 אבל באותה משנה מצויה שם גם הצורה מלמעלן.
- 44 חוקרים שונים דנו בצמדים למעלה/למעלן, למטה/למטן. לאחרונה עסק בצורות אלה ש' נאה במאמרו "שתי סוגיות נדושות בלשון חז"ל", מחקרי תלמוד ב – קובץ מחקרים לזכרו של פרופ' אליעזר שמשון רוזנטל (בעריכת מ' בראשר וד' רוזנטל), § 45 בעמ' 382–383, וראה הספרות המוזכרת שם בהערות 72–75; וראה גם קוטשר, מלים ותולדותיהן, ירושלים 1974, עמ' 101. ועיין בנתונים המובאים אצל ייבין, הניקוד הבבלי, עמ' 846–847, והשווה עמ' 1139; בראשר, איטליה, עמ' 14; ש"א רוזנטל, "לשונות סופרים", יובל שי: מאמרים לכבוד שמואל יוסף עגנון בהגיעו לשיבה, רמת-גן תשי"ח, עמ' 312. אבל עיין עתה בראשר, הקשר והפסק, עמ' 55, § 27 והערה 16 שם. בכתב-היד שאנו עוסקים בו – Firk. II Heb.-Arab. (Ser. I) 1376 – יש לעתים סימני הטעמה, אבל דווקא במובאה זו אין הם מצויים, וחבל.
- 45 למעלן (122x), כולל הצורות מלמעלן, ולמעלן וכיוצ"ב, לעומת: למעלה (48x) כשמתוכן 35 פעמים בצידוף למעלה מן/מ-. בנוגע להשפעת מעמדה הפרוקליטי של המלה למעלה והופעתה לפני המילית מן, ראה בראשר, פארמה ב, עמ' 171, הערה 46. וראה גם ג' הנמן, "למסורת הכתיב של כ"י הספרא המנוקד (כ"י רומי 66)", קובץ ב, עמ' 20.
- 46 ראה בראשר, פארמה ב, עמ' 171; הנ"ל, הקשר והפסק, עמ' 54–55.
- 47 למעלן (א89x): מהן 13 תוקנו: למעלן(ן)ה; למעלה (א19x). הספירה על פי הקונקורדנציה לספרות התנאים של האקדמיה ללשון העברית.
- 48 אפשיין, תרגום ערבי, עמ' לג, לה, לח. וראה תיעוד לצורה למטן בקטע גניזה אחר במאמרו של בירנבאום, קטע גניזה, עמ' 31.
- 49 ראה קארה, מסורות תימניות, עמ' 32, § יא.
- 50 ראה מ' מרגליות, "הלכות טרפות של בני ארץ ישראל", תלפיות ה, חוברת ג-ד (ניסן תשכ"ג), עמ' 323, 324, 328, 329; ספר הלכות פסוקות לרב יהודאי גאון, הו"ל עם מבוא והערות ס' ששון, ירושלים תשי"א, עמ' קצד, קצז (אבל גם למעלה ללא מן אחריה).
- 51 רק 49 מתוך 221 ההיקוויות של למעלה הן במעמד פרוקליטי לפני מן/מ- (וכלומר כ-22% מן המקרים).

(על פי כ"י וטיקן 32, 2 יד ראשונה) שליטה דווקא הצורה המסתיימת ב"ה (א12); מלמעלה א1).

בלשונם העברית של הקראים – ככל שנחקרה עד כה – משמשת תמיד הצורה המסתיימת ב"ה, כצורה המקראית (למעלה). נמצינו למדים, כי על אף שימושם של הקראים בצורה המקראית בכתבתם העברית, במובאה מן הספרות התנאית נשמרה הצורה האופיינית ללשון חכמים.

2.5 איכן

צורה המוחזקת כבעלת זיקה לארץ-ישראל⁵² היא המלה איכן.⁵³ בכתב-היד הנדון נקרייה מ[י]איכן במובאה ממשנה תמיד ז, ג. צורה זו מופיעה ב"א (אך ללא י לאחר ה"מ) גם בכ"י ק, פא, פס ו-לו.⁵⁴ בכ"י ק למשנה מופיעה הצורה איכן 26 פעמים, ואילו שתי היקרויותיה של הצורה היכן מצויות באותם דפים של כ"י ק שנכתבו ביד אחרת (טבול יום ד, ז; ידים ג, א).⁵⁵ איכן מופיעה גם בכ"י פב,⁵⁶ בכ"י דיינארד למשנה,⁵⁷ בקטע גניזה של חלק ממסכת שבת⁵⁸ ובטקסטים המנוקדים בניקוד בבלי.⁵⁹

52 כך נהוג לראותה בספרות המחקר. ראה למשל סגל, דקדוק לשון המשנה, עמ' 38, 156; א' בנדויד, לשון מקרא ולשון חכמים, כרך א, ירושלים תשכ"ז, עמ' 198; בירנבאום, קטע גניזה, עמ' 30. ברם, יש לבדוק מה צורתה של מלה זו בכתב-היד של התלמוד הבבלי כסרם תקבע סופית המסקנה בדבר שיוכה של מלה זו. ראה התקציר להוצאתו של י' ברויאר, "מהי צורה 'בבלי'?", המביא כמה צורות "ארץ-ישראליות" שמשמשות גם בכתב-יד אנלאו 271 למסכת פסחים של התלמוד הבבלי. ראה: סוגיות בלשון חכמים – תקצירי הרצאות לסדנה על הנושא "דקדוק לשון חכמים ומילונה", התקיימה במכון ללימודים מתקדמים, האינברסיטה העברית בירושלים בסיוון תשנ"א, עמ' 26-30; וראה לאחרונה י' ברויאר, "צורות 'ארץ-ישראליות' בתלמוד הבבלי", ספר היובל לישראל ייבין, מחקרים בלשון ה-1 (תשנ"ב), עמ' 171-179.

53 מקבילותיה במקרא הן: "איפה", "איה". בלשון התנאים שלטת הצורה איכן/חיכן בבירור, עם זאת, "איה" מופיעה ארבע פעמים בתוספתא (על פי כ"י וינה) ופעם אחת בספרי דברים שכב 370/. (פעם אחת הופיעה במשלי בן סירא יא, כד). "איפה" אינה מצויה בספרות התנאים ותועדה רק פעם בודדת באחת מתעודות מדבר יהודה (ספר הריים).

54 כ"י ק: מַאיִכֶן, כ"י פא: מַאיִכֶן. בכ"י פס מנוקדת היא במקום זה בחטף סגול: מַאיִכֶן.
55 על הידיים השונות בכתב-יד ק ראה מ' בר-אשר, "נשכחות בלשון התנאים – בין הסופר לנקדן של כתב-יד קאופמן של המשנה (בירור ראשון)", מחקרי לשון: מוגשים לזבב בן-חיים בהגיעו לשיבה, ירושלים תשמ"ג, עמ' 99, והערה 95 שם.

56 ראה בר-אשר, פארמה ב, עמ' 178.
57 ראה בן-טוליה, מסורת צרפתית-איטלקית, עמ' 23, 111.

58 ראה בירנבאום, קטע גניזה, עמ' 30.

59 ראה פורת, (הערה 26 לעיל), עמ' 10, 12. והשווה: ייבין, הניקוד הבבלי, עמ' 1127. ראה גם א' מורטון, "קטעי משנה בניקוד בבלי", לשוננו כא (תשי"ז), עמ' 3.

בכ"י וטיקן 66 של הספרא שלטת הצורה איכן (x16), ורק פעם אחת הופיעה מהיכן. במכילתא לדברים שלוש היקרויות לה וכולן איכן, וזו הצורה המתועדת בקטעי גניזה של בראשית רבה⁶⁰ ובדפוס הירושלמי.⁶¹ עדות חשובה מאוד לצורה איכן מצויה בכתובת רחוב.⁶²

לעומת זאת, הצורה היכן⁶³ מופיעה בכ"י וינה של התוספתא (כמעט תמיד היכן [65x]; לעומת איכן [2x]) ובמכילתא דרשב"י.⁶⁴ גם בספרי במדבר ודברים הופיעה רק הצורה היכן,⁶⁵ והיא השכיחה בדפוס היבבלי.

2.6 סגן

עוד אנו מוצאים במובאות שלפנינו ארבע פעמים את הצורה סגן כצורת נפרד (כולן ממשנה תמיד ז, ג): הסגן, הסגן, והסגן, הסגן. בשלוש מתוך ארבע היקרויותיה מנוקדת המלה בסגול תחת ה-ס ואילו ה-ג לא ננקדה). נראה כי רצה הכותב להדגיש את מסורת ההגייה שאליה נתכוון: סגן ולא סגן.⁶⁶ עדות לכך אנו מוצאים גם

60 ראה מ' סוקולוף, קטעי בראשית רבה מן הגניזה, ירושלים תשמ"ב, עמ' 66.
61 ספירה של ההיקרויות הנזכרות בקונקורדנציה של קוסובסקי מעלה, כי בכ-70% מן המקרים הכתיב הוא איכן ורק בכ-30% מופיע הכתיב היכן. ראה מ' קוסובסקי, אוצר לשון תלמוד ירושלמי, כרך א, ירושלים תש"ס, עמ' 245-247. וראה ז' פרנקל, מבוא הירושלמי, גרפס מחדש ירושלים תשכ"ז, דף ז ע"ב.

62 משערים שיש לשייך את הכתובת למאה השביעית בערך. ראה י' ווסמן, "כתובת הלכתית מעמק בית שאן", תרביץ מג (תשל"ד), עמ' 134, עמ' 152-156. בעיקר הערה 472 (ועיין גם עמ' 114, הערה 147 שם). עוד על חשיבותה הרבה של כתובת זו ראה מ' מישור, "על טיפולוגיה ועל מתודולוגיה", דברי הקונגרס העולמי התשיעי למדעי היהדות, ישיבות מרכזיות: הלשון העברית והארמית, ירושלים תשמ"ח, עמ' 56.

63 חילופי א-ה מתועדים גם במלים אחרות, ראה ש' שרביט, "עיונים בפרשת הגרוניות בלשון-חכמים", מחקרים בלשון העברית ובספרות התלמודית, לזכר מ' מורשת, רמת-גן תש"ן, עמ' 239 ואילך.

64 במכילתא זו ניכרים, ככל הנראה, קווי דמיון לא מעטים לענף הבבלי. ראה ש' נאה, לשון התנאים בספרא על פי כתב-יד וטיקאן 66, חיבור לשם קבלת תואר דוקטור לפילוסופיה, האוניברסיטה העברית, ירושלים תשמ"ט, עמ' 341, הערה 88. וראה גם את מראה המקום המובא בהערה להלן.

65 על התפלגות כתב-היד הללו בסוגיית "עד אן"/"עדאן"/"עדיין" ראה תירוש-בקר, עיונים ראשונים, § 3.9, עמ' 327-329.

66 ראה אלדר, אשכנז, עמ' 50-51; שרביט, אבות, עמ' 105; ח' ילון, פרקי לשון, ירושלים תשל"א, עמ' 448. דיון מפורט בצורות סגן/סגן/סגן ראה במאמרו של ג' ברגגריין, "עיונים לכטיקליים בלשון חכמים", קובץ ב, עמ' 145-150. ועיין גם בהרצאתו: "לשון הדיבור היהודית בגולה כמקור לחקר העברית", וזכרונות האקדמיה ללשון העברית יז (תשל"ג), ירושלים תשל"א, עמ' 39.

בפרפראזה על משנה זו, שנכתבה בערבית, ובה נוקדה הצורה סָגָן בשני סגולים: "פאדא לנח אלסָגָן באלסוֹדָר [...]".

הצורה סָגָן, המתועדת בכי"י ק⁶⁷ ו-פא⁶⁸, שמסורתם ארץ-ישראלית (מערבית), מובחנת מן הצורה סָגָן, המצויה בכי"י וטיקן 66 של הספרא, בטקסטים נוספים המנוקדים ניקוד בבלי⁶⁹ וכן במסורות הקריאה של בני תימן⁷⁰ ובני ג'רבה.⁷¹ מעניין הדבר כי גם בכי"י פס מופיעה צורת הנפרד בשווא בראשה: סָגָן/סָגָן.⁷²

2.7 יהא/יהוא

צורות העתיד של הפועל היה מופיעות ארבע-עשרה פעמים במובאות שלפנינו, והרי פירוט הנתונים: צורת עתיד נסתרים יהוא – ג'א בסופה – מופיעה פעם אחת במובאה ממשנה זבחים ג, א⁷³ והמש פעמים במובאות מן הספרא (חובה ד, א /19, 1/ [3x]; חובה ה, א /22, 3/ [2x]), לצד הכתיב יהו – בלא א – המופיע פעם אחת, אף הוא במובאה מן הספרא (חובה ה, א /22, 3/). את צורת עתיד נסתר יהא מצינו שלוש פעמים במובאות ממדרש זה (חובה ז, א /21, 3/; חובה ת, א /22, 2–3/ [2x]). לעומת זאת, הצורה שיהיו נקרתה במובאות המשוקעות בכתב-יד זה רק ארבע פעמים.⁷⁴

לשונונו לר (תש"ל), עמ' 170. וכן י' בן-דוד, "הסָגָן, הסָגָן והכהנים", לשונונו מה-מס (תשמ"ה), עמ' 222–224.

67 בכי"י ק מופיעה צורת הנפרד סָגָן 14 פעמים בשני סגולים, ופעם אחת בשני צירי (יומא ז, א), והרי נקדנו של כתב-היד ספרדי היה (אם כי חילופי צירי/סגול בכי"י ק הם מועטים ביחס). צורת הנסמך בכי"י ק היא סָגָן.

68 בכי"י פא, שיש בו חילופין של סגול וצירי, אנו מוצאים למשל: הַסָגָן יומא ג, ט, הַסָגָן יומא ד, א) והַסָגָן (שקלים ה, ה). ראה הנמך, צורות, עמ' 12, § 16.12. בכי"י פב לסדר סהרות מצויה רק צורת הנסמך סָגָן (נגעים א, ד; פרה ג, א), וכן גם בכי"י דיינארד, ראה בן-טולילה, מסורת צרפתית-איטלקית, עמ' 89, § 5.3.3.1. באוטוגראף הרמב"ם מופיעה בניקוד רק צורת הרבים, ראה ת' צורבל (הערה 31 לעיל), עמ' 304.

69 ראה ייבין, הניקוד הבבלי, עמ' 927.

70 כך בכי"י י, וראה גם קיסר, המורפולוגיה, עמ' 163–165 וההערות שם; קארה, מסורות תימניות, עמ' 37.

71 ק' כץ, מסורת הקריאה של קהילת ג'רבה במקרא ובמשנה: תורת ההגה והפועל (= עדה ולשון בא, ירושלים תשל"ח, עמ' 45).

72 על חילוף פתח/קמץ בניקוד כ"י פס, ראה בר-אשר, איטליה, עמ' 36–37.

73 בכי"י ק מופיעה במקום זה הצורה יהוא, בכי"י פא, פס, ו-לו – יהו. הצורה יהוא מופיעה גם במובאה ממשנה ראש השנה ד, ד המצויה בכי"י קראי BL. Or. 5558B. על כתב-יד זה ראה הערה 146 להלן.

74 למשל במובאה ממשנה מנחות ז, ב (בכי"י ק ו-לו מופיעה במקום זה הצורה שיהוא; בכי"י פא ו-פס – שיהו; ורק בכי"י י – שיהיו), ובמובאה ממשנה מכות א, ז (2x) (בכי"י ק, פא – שיהו; בכי"י י – שיהיו).

ידוע שהצורות יהא, יהוא אפייניות הן ללשון התנאים, אף כי לצדן מצויות מעט – גם בכתב־היד הטובים – צורות נטייה על דרך המקרא, דוגמת יהיה, יהיו.⁷⁵ לפיכך, המובאות בכתב־היד הקראי שלפנינו משקפות מצב דומה לזה המצוי בכתב־היד הטובים של לשון חכמים.

2.8 מקרות הגבר

הצירוף מקרות הגֶבֶר, המצוי במובאה ממשנה תמיד א, ב: "פעמים שהוא בָּא מִקְרוֹת הַגֶּבֶר", משקף אף הוא צורה אופיינית ללשון חכמים.⁷⁶ כך מצינו בכתב־היד של המשנה: בכ"י ק – מִקְרָאוֹת הַגֶּבֶר (בציון רפיון ה־א), בכ"י פא – מִקְרוֹת הַגֶּבֶר, כ"י פס – מִקְרוֹת הַגֶּבֶר, ובכ"י לו – מקרות הגבר. בכתב־היד התימני י מופיעה כאן הגרסה מִקְרִיאַת הַגֶּבֶר. גרסה זו, שבה משמש שם הפעולה "קטילה", מופיעה אף בדפוס המשנה.⁷⁷

75 בכ"י ק למשנה מופיעות לרוב צורות יהוא (או יהו), אך גם יהיו מצויה. בכ"י פא 95% מן הצורות הן חסרות עה"פ (מסיפוס יהוא); לדעתו של הנמן, צורות הנטייה על דרך המקרא אינן מקוריות במשנה אלא הן פרי תיקונים. ראה הנמן, צורות, עמ' 376 ואילך. על הסדירות בשימוש הצורה חסרת עה"פ בכ"י פב ראה מ' בראשר, "הגזרות ל"י ול"א בלשון המשנה (על-פי מסורתו של כתב־יד פארמה ב)", כתב־יד, § 1.112, והערה 13 שם. גם באוטוגראף פירוש המשנה לרמב"ם צורות העתיד חסרות עה"פ הן הרווחות, אם כי קיימות גם צורות על דרך המקרא. ראה צורבל, אוטוגראף הרמב"ם, עמ' 217–220. בכתב־יד דיינארד מופיעות רק הצורות האופייניות ללשון התנאים, ואין היקרות לצורות המקראיות. ראה בן-טולילה, מסורת צרפתית-איטלקית, עמ' 79–80, § 5.2.10. ועיין גם א' נתנאל, לשונו של כתב יד אנטונין, עבודת גמר לתואר מוסמך, האוניברסיטה העברית, ירושלים, עמ' 84. צורות יהא, תהא מצויות גם בקטעי גזיות קדומים, שבהם משניות ממסכת עדויות וכלים בלוויית תרגומן לערבית, ראה אפשטיין, תרגום ערבי, עמ' ל, לב, מג. גם בכ"י וינה של התוספתא מופיעה על פי רוב יהו ולעתים יהוא, אך גם יהיו מצויה מעט. בכ"י ארפורט של התוספתא כ-20% מצורות עתיד רבים של הפועל חיה הן יהיו כבמקרא, ראה ח' נתן, מסורתו של הלשונית של כ"י ארפורט של התוספתא, חיבור לשם קבלת תואר דוקטור לפילוסופיה, האוניברסיטה העברית, ירושלים תשמ"ד, עמ' 147, 223. בדומה, בכ"י וטיקן 66 של הספרא מופיעות בעיקר יהו ויהוא אך גם פעמים מעטות יהיו, בעיקר בסמוך למובאות מן המקרא. ראה יבין, הניקוד הבבלי, עמ' 698–700; נאה (הערה 64 לעיל), עמ' 269–270. על ההקשרים שצורות יהי/יהוא/יהיו ודומותיהן משמשות בהם ראה אצל מ' מישור, מערכת הזמנים בלשון התנאים, חיבור לשם קבלת תואר דוקטור לפילוסופיה, האוניברסיטה העברית, ירושלים תשמ"ג, עמ' 86–88, 92; ש' שרביט, "מערכת הזמנים" בלשון המשנה, מחקרים בעברית ובלשונות שמיות, מוקדשים לזכרו של פרופ' יחזקאל קוטשר, רמת-גן תש"ם, עמ' 115–116, 123–124. וראה גם שרביט, אבות, עמ' 9–14.

76 ראה כבר פעם אחת במקרא: "לְבַלְמִי קְרָאוֹת לְגוֹ" (שופטים ח, א).

77 גם בדפוס אלבק-ילון: ששה סדרי משנה מפורשים בידי חנוך אלבק ומגוקדים בידי חנוך ילון, סדר קדשים, ירושלים-תל-אביב תשס"ז, עמ' 294. על הכתיבים השונים של הצורה לקרות ראה

אמנם הצורה קרות בצירוף זה משמשת שם לכל דבר,⁷⁸ אך בעיקרה זו היא צורת המקור של השורש קר"א מגזרת ל"א על דרך גזרת ל", ומתועדת בשפע בכתבי-היד הטובים של ספרות התנאים. בכ"י ק למשנה מצאנוה 18 פעמים (מהן שלוש פעמים בצירוף זה ממש: מקרות הגבר – יומא א, ח; קרות הגבר – שם; ובמשנתנו). לעומתה, הצורה המקראית לקרא מופיעה בכ"י ק רק פעמיים (לקרוא – דמאי ד, ג; מגילה ב, ד), ודומה המצב בכ"י פא ובאוטוגראף הרמב"ם, אשר גם בהם שליטה הצורה לקרות.⁷⁹ אף בתוספתא (על פי כ"י וינה) הצורה לקרות (26x) לעומת פעם אחת לקרוא – בתרומות ג, ג) היא השלטת.⁸⁰

מעניין לציין כי בלשונם העברית של הקראים השתמשו על פי רוב בצורת המקור המקראית לקרא,⁸¹ אם כי הצורה לקראת מתועדת אצל נסי בן נת.⁸² לסיכום, מסירתה הנאמנה של מובאה זו מן המשנה ניכרת אף בצורה מקרות, אשר לא תוקנה בידי הכותב הקראי לצורה מקרוא.

⁷⁸ י קוסטר, "מבעיות המילונות של לשון חז"ל (לרבות בעיית השוואת לשון חז"ל ללשון המקרא)", ערכי המילון החדש לספרות חז"ל, כרך א, רמת-גן תשל"ב, עמ' 34, 36.
ראה למשל מ' מישור (הערה 75 לעיל), עמ' 330 והערה 3 שם; ש' שרביט (הערה 75 לעיל), עמ' 125, § 3.

⁷⁹ בכ"י פא מופיעה צורת המקור של בניין קל בשורש קר"א 15 פעמים על דרך גזרת ל"י ופעמיים על דרך גזרת ל"א (מגילה ב, ד; ובמשנת ביכורים ג, ז לקרוא לצד לקרות), ראה הנמן, צורות, עמ' 419. וכן ראה צורבל, אוטוגראף הרמב"ם, עמ' 237. צורת המקור של קר"א בבניין קל אינה נקריית במסכת סהרות, אולם נעיר כי בכ"י פב צורת המקור של פעלי ל"א אינה משתנה בכל הבניינים למעט בבניין פעל של השורש מל"א: "למלאות". ראה מ' בר-אשר, "הגזרות ל"י ולי"א..." (הערה 75 לעיל), § 2.22, § 2.243, עמ' 28–29 בכתב-היד והערה 80 שם.

⁸⁰ לעניין זה בכ"י ארפורט של התוספתא, ראה ח' נתן (הערה 75 לעיל), עמ' 210–212. בספרי במדבר (כתב-יד וטיקן 32, 2, יד ראשונה): לקרוא (ix). ספרי דברים (כתב-יד וטיקן 32, 2, יד שלישית): לקרוא (ix). בספרא אין היקרות לצורת מקור של השורש קר"א בבניין קל. הנתונים המספריים מובאים על פי הקונקורדנציה לספרות התנאים של האקדמיה ללשון העברית. מעניין הממצא שהביא י' ברזיאר מכתבי-היד של הבבלי, שבהם מצויות זו בצד זו הגרסאות קרות הגבר וקריאת הגבר (על פי הרצאתו "על גלגולי לשון חז"ל בתלמוד הבבלי"). נציין כי הנוסחה קריאת הגבר מופיעה גם בקטע שפרסם אפשטיין מן ההלכות הפסוקות. ראה Y. N. Epstein, "Ein Fragment der Hebräischen Halachot Pesukot", *Jahrbuch der Jüdisch-Literarischen Gesellschaft* XII (1918), p. 112

⁸¹ על פי הקונקורדנציה החלקית לספרות הקראים של האקדמיה ללשון העברית, ועל פיה יובאו הנתונים גם להלן.

⁸² וגם הצורה להקראות. ראה ממן, "הקראים ולשון חז"ל" (הערה 2 לעיל), עמ' 251, § 4.2.3.1 (על פי ש' פינסקר, ליקוטי קדמוניות לתולדות דת בני מקרא והליטעראטור שלהם, וינה תר"ך).

2.9 שם עצם בלתי מיודע + לוואי מיודע

עדות נוספת שאביא כאן לטיב המובאות בכתב-היד הנדון ניבטת מן הצירופים שער הגדול, למשפיש הצמוני, משנה הראשונה ומזבח הפנימי, המשקפים את המבנה של לוואי מיודע, המצטרף לשם עצם בלתי מיודע. בכתב-היד שלפנינו מצינו שמונה היקריות כאלה:⁸³

- "זו משנת <ר' עקיבה אב> ל משנה הראשונה" (משנה סנהדרין ג, ד);⁸⁴
 - "מי שָׁזְכוּ בְדִישוֹן מְזוּבַח הַפְּנִימִי וְהַמְנוּרָה (משנה תמיד ג, ו);
 - "בא לו לְפִשְׁפִּישׁ הַצְּפוּנִי וְשֵׁנִי פְּשִׁפְשִׁין הִיוּ לוֹ לְשַׁעַר הַגְּדוֹל (משנה תמיד ג, ז);⁸⁵
 - "עַד שֶׁהָיָה מְגִיעַ לְשַׁעַר [הַגְּדוֹל. הַגִּיעַ לְשַׁעַר] הַגְּדוֹל [...] (משנה תמיד ג, ז);⁸⁶
 - "עַד שֶׁהָיָה שׁוֹמֵעַ קוֹל שַׁעַר הַגְּדוֹל שֶׁנִּפְתַּח" (משנה תמיד ג, ז);
 - "<מ>רִיחוֹ הָיָה שׁוֹמֵעִין קוֹל שַׁעַר הַגְּדוֹל שֶׁנִּפְתַּח (משנה תמיד ג, ח).
- כל הדוגמות הללו, למעט אחת, תואמות את המצוי בכ"י ק באשר ליודע.⁸⁷
- ניצנים למבנה זה של לוואי מיודע המצטרף לשם עצם בלתי מיודע, מצויים כבר במקרא, למשל: "עַד-בוֹר הַגְּדוֹל" (שמואל א יט, כב).⁸⁸ אולם בלשון חכמים היה זה לקו מקוויה המוכרים.⁸⁹ עדות מעניינת לעניין זה מצויה בכתובת רחוב שבה מופיעים

- 83 מובן כי קיימות גם דוגמות לצירוף שבו גם שם העצם מיודע, למשל בבית הפנימי.
- 84 המלים בסוגריים מוויים הושלמו בידי על פי הנוסח בכ"י ק, שכן לא ניתן לקראם בכתב-היד.
- 85 ודוק, ניקוד הל' בשווא, המעיד על איידיוען של המלים "פּשִׁפִּישׁ" ו"שַׁעַר", נשמר אף על פי שדי היה בתיקון קל ביותר – והיינו ניקוד ל היחס בפתח במקום בשווא – כדי להמירן בצורה מיודעת.
- 86 הל' אינה מנוקדת ועל כן תיתכנה לכאורה שתי אפשרויות: "לְשַׁעַר" או "לְשַׁעַר". אולם לאור היקרותו של צירוף זה בל' שוואה באותה המובאה, ולאור שכיחותו של המבנה בכתב-היד, סביר להניח כי גם כאן אין המלה "שַׁעַר" מיודעת.
- 87 רק בצירוף "משנה הראשונה" (משנה סנהדרין ג, ד) ניכר הבדל מן המצוי בכ"י ק, שבו הצירוף אינו מיודע כלל: "משנה ראשונה". בכ"י פא: "שַׁעַר הַגְּדוֹל", אבל "מישנה ראשונה", המזבח הפנימי". בכ"י לו מופיעים הצירופים "משנה הראשונה" ו"מזבח הפנימי", כמבואותינו.
- 88 ראה למשל ז'ואן-מוראקה, דדוק, כרך ב, עמ' 515c § 138.I.2.
- 89 ראה גב'ע צרפתי, "דרכי היודע של הצירוף שם עצם ושם תואר בלשון חכמים", מחקרים בלשון העברית ובספרות התלמודית, רמת-גן תש"ן, עמ' 153–167. ראה גם סגל, דדוק, עמ' 56 § 86.2 (לא כל הביטויים המבואים על ידי סגל עשויים מקשה אחת); ח' ילון, מבוא לניקוד המשנה, ירושלים תשכ"ד, עמ' 59–61, 78–79; אלדר, אשכנז, עמ' 214–215 והספרות המוזכרת שם.

הצירופים: "פול המצרי" (צ2), "דרך הגדולה ההולכת" ו"אחוניות הבכירות"⁹⁰. לתבנית זו נמצא תיעוד גם בכתבי הגאונים⁹¹ ובמחזורי תפילה מאשכנז.⁹² נזכיר בקצרה עוד שתי תופעות שכיחות ומוכרות בלשון חז"ל, המתועדות במובאות המשובצות בפירוש ישועה בן יהודה לויקרא:

2.10 הכינוי החבור לנוכח ך

הכינוי החבור לנוכח ך מופיע בכתב־היד הנדון במובאה ממשנה גיטין ז, א: "נכתוב גט לְאֶשְׁתְּךָ". מן המפורסמות הוא, כי הכינוי ך רווח בכל כתיב־היד הטובים של המשנה ובמסורות הקריאה של עדות ישראל, וגם במחזורים קדומים הוא משמש ואכמ"ל.⁹³

2.11 המילית "של"

רבות דובר במילית של החבורה למלה שאחריה, ועל כן לא נרחיב את דיוננו בה.⁹⁴ נציין רק, כי כך הופיעה מילית זו בכל המובאות שבהן עסקינן, למשל: "בְּצַפּוֹנֵי שְׁלֹמֹבַח",⁹⁵ "וְרַב־עֵינֵי שְׁלֹאֲרוֹ",⁹⁶ ו"אֲנִקְלִיזֹת שֶׁלְבַרְזֵל" (כולם ממשנה תמיד ג, ה),

90 גם צירופים שהשם והתואר מיודעים בהם או כאלה שרק השם מיודע בהם, מצויים בכתובת זו. ראה י' זוסמן (הערה 62 לעיל), עמ' 151. דוגמאות לתבנית של שם עצם בלתי־מיודע + מספר סודר מיודע – "משמר הרביעי", "משמר החמישי" וכו' – מצויות בכתובת קדומה מתימן (ומנה טרם נקבע בוודאות, אולם על פי צורת הכתב הציע דיגן לייחסה למאה החמישית או השישית). ראה ר' דיגן, "כתובת מתימן על כ"ד משמרות־הכהנים", תרביץ מב (תשל"ג), עמ' 302–303; וכן א"א אורבך, "משמרות ומעמדות", שם, עמ' 305, הערה 3. יושם אל לב, כי בכתובת זו מספר סודר מעל עשר אינו מיודע, למשל "משמר ארבעה עשר".

91 ראה ש' אסף, תשובות הגאונים, ירושלים תש"ב, עמ' 17 ('משנה החיצונה'; אבל "במשנה חיצונה" בעמ' 33), עמ' 130 ("מבית דין הגדול"). L. Ginzberg, *Geonica*, vol. 2: *Genizah*. *Studies*, New York 1909, p. 386 ("בבית דין הגדול").

92 אלדר, אשכנז, עמ' 214–215.

93 על הופעתו של כינוי זה גם במובאות מלשון חז"ל המופיעות בתעתיק ערבי בכתב־יד קראיים, ראה תירוש-בקר, עיונים ראשונים, עמ' 321, וראה הספרות המצויינת בהערות 34, 35 שם. ראה גם הדין אצל R. C. Steiner, "From Proto-Hebrew to Mishnaic Hebrew: The History of ך and ך", *Hebrew Annual Review* 3 (1979), pp. 157–164.

94 ראה ילון, מבוא, עמ' 26–27, 189–193. וראה לאחרונה מ' בראשר, "לשון חכמים – דברי מבוא", ספר היובל לרב מרדכי בריאר, כרך ב, ירושלים התשנ"ב, עמ' 668, § 18. גם בחלק של כתיב־היד של התלמוד הבבלי של תמיד חבורה למלה שאחריה, ראה י' בריאר, (הערה 52 לעיל), עמ' 172–174.

95 בכ"י ק, פא, פס, לו (וגם י) מופיע הנוסח לצפוננו שלמובח; בקטע גניזה מאוסף אנטונין הופיע נוסח מקביל לזה שבמובאתנו בצפוננו שלמובח. ראה קט"ג אנטונין, עמ' קמט.

96 ראה הדין ב-§ 3.3 להלן.

"קולו שלכהן גדול" (משנה תמיד ג, ח), "בעיבורו שלחדש"⁹⁷ (משנה סנהדרין ה, ג) ועוד הרבה. חשוב לציין כי לא מצינו בכתב-היד הזה דוגמות לשל פרודה. עוד נזכיר, כי גם במובאות המופיעות בתעתיק לאותיות ערביות (בכתב-יד קראיים אחרים) מצינו את המילית של מחוברת.⁹⁸

קיצורו של דבר, מנינו כאן רק אחת-עשרה מבין התופעות הרבות המתועדות במשניות שנשתקעו בפירושו של ישועה לויקרא; תופעות הרווחות בכתב-היד ובמסורות הקריאה של לשון חז"ל. נראה לי שיש בהן משום עדות לטיב לשון המובאות הללו בפירושו זה של ישועה. אף הקווים שיידונו להלן יתמכו בעדות זו תמיכה של ממש.

3. צורות ריבוי

מתוך החומר הלשוני הרב האצור בכתב-היד שלפנינו נתמקד בכמה צורות ריבוי מעניינות, שניקרו במובאות שונות מן המשנה. כל הצורות שיידונו להלן הן חדשות בלשון התנאים.

3.1 ננסין

במובאה ממסכת תמיד ג, ה כתוב כדלקמן:

שמונה עמודין נַנְסִין

במקום זה מופיעה בכ"י ק הצורה נַנְסִין, בכ"י פס – נַנְסִים⁹⁹ ובכ"י פא ו-לו – ננסים.¹⁰⁰ בכ"י י שמסורתו תימנית מופיעה במקום זה הצורה נַנְסִין. בכ"י ק מצוי שם התואר ננס פעם אחת ביחיד (כשם תואר מועצם): וְהַנְּנָס (בכורות

97 הנוסח בעיבורו מצוי גם בכ"י פא, ואילו בכ"י ק ו-לו: עיבורו. בכתב-היד הקראי נרשם סימן הטעם בצירוף שלחדש מתחת ל-ד.

98 ראה: תירוש-בקר, עיגנים ראשונים, § 4.3, עמ' 323–324 והערה 49 שם. באותה ההערה הוזכרו דוגמות לשל חבורה בכתבים עבריים של הקראים (לא במובאות מספרות חז"ל), אולם ראוי לציין כי יש טקסטים קראיים שיש בהם דוגמאות לשל פרודה (לפעמים לצד של חבורה), ראה למשל J. Mann, "Early Karaite Bible Commentaries", *JQR* N.S. XV (1924–1925), p. 370, 378, 386

99 גם במקבילה במידות ג, ה מופיע ניקוד זה, כשתי ה-ג דגושות.
100 וכך בכל ההיקריות בכ"י לו. בצילום כ"י פא נראה כאן בבירור רק חיריק מתחת ל-ס. לניקודן של ההיקריות האחרות בכ"י פא ראה הערה 103 להלן.

ז, ו, 101 פעם אחת ביחידה: וְהִנָּסַתְּ (פרה ב, ב), 102 וחמש פעמים מופיעה צורת הרבים נִנְסִין (מידות ג, ה; ב [3x]; תמיד ג, ה). בכ"י פא צורות היחיד אינן מנוקדות (ולכן לא ניתן לעמוד על משקלן, ראה להלן), וצורות הריבוי משקפות אותו המשקל המצוי בכ"י ק. 103 צורת הרבים נִנְסִין, המופיעה במובאה שלפנינו, מתועדת במסורתם של בני תימן וצורת היחיד השגורה בפייהם היא נָנֵס – הן כשם עצם כללי הן כשם פרטי. 104 בכ"י י נוקדה גם צורת הנקבה ב־נ שוואית: וְהִנָּסַתְּ (פרה ב, ב). בכתב־יד וטיקן 66 של הספרא מופיע הַנָּס כשהוא מנוקד בשני קמצים, אולם בבואו כמרכיב בשם הפרטי ניקודו בן נָנֵס. לעומת זאת במשניות המנוקדות בניקוד בבלי מופיע השם הפרטי בשווא ב־נ: בן נָנֵס. 105 מעניינת צורת הריבוי נִנְסִים, אשר מתועדת במחזור וורמייזא. 106 יושם אל לב, כי במקרים אחדים מוצאים אנו מלה זו ללא שינוי מצורתה היוונית ננוס; 107 כך פעם אחת בכ"י ארפורט של התוספתא (ברכות ו, ג), 108 פעם אחת בדפוסי התלמוד הבבלי (חולין סג, ע"א) 109 ואף במחזור ויטרי. 110

- 101 בשם הפרטי שמעון בן ננס / בן ננס, נוקד ננס בכ"י ק (9x) בשני קמצים; פעם אחת ספק פתח מתחת ל־נ השנייה (מנחות ד, ג) ופעם אחת לא נוקד (ביכורים ג, ט).
- 102 כך מנוקדת צורת היחידה גם בכ"י פב. ראה הניקודים נִנְסַת, נָנֵסַת בכתב־יד של פירוש המשנה לרמב"ם: M. Lambert, "La traité de Para ponctué", REJ 14 (1887), p. 274.
- 103 נָנֵסִים כש־נ הראשונה ספק פתח ספק קמץ (מידות ג, ה), לְנָנֵסִים (מידות ה, ב). בשאר ההיקריות של צורות הרבים, היחיד והיחידה אין הצורות מנוקדות.
- 104 ראה קיסר, המורפולוגיה, עמ' 112–113; קארה, מסורות תימניות, עמ' 37.
- 105 ראה ייבין, הניקוד הבבלי, עמ' 1074, והערה 48 שם; אלדר, אשכנז, עמ' 30; שבטיאל, מסורות התימנים, עמ' 228.
- 106 ראה מ' בית־אריה, "ניקודו של מחזור וורמייזא", קובץ א, עמ' 331.
- 107 בן־יהודה קבע במילונו ערך נָנֵס, אבל לנקבה רשם ערך נפרד – נָנֵסַת. ראה בן־יהודה, מילון, כרך ד, עמ' 681. מעניין להזכיר בהקשר זה, שרס"ג רשם באגרונז את הערך "ננס" כשם תואר: "ננס – קציר". ראה רב סעדיה גאון, האגרון – כתאב אצול אלשער אלעבראני, הו"ל מהדורה מדעית נ' אלוגי, ירושלים תשכ"ט, עמ' 336. ראה גם נ' נצר, לשון חכמים בכתב־המדקדקים העבריים בימי־הביניים, חיבור לשם קבלת תואר דוקטור לפילוסופיה, האוניברסיטה העברית, ירושלים תשמ"ג, עמ' 39–40.
- 108 מ"ש צוקרמאנדל, תוספתא על פי כתבי יד ערפורט ווינה, ירושלים תשכ"ג, עמ' 15. אולי הבחין סופר כתב־יד ארפורט בין שם התואר המועצם ננוס, המופיע פעם אחת בתוספתא, לבין השם הפרטי בן ננס, המופיע בה עשר פעמים. בכ"י וינה של התוספתא מופיעה הצורה ננס הן כשם עצם פרטי הן כשם תואר מועצם.
- 109 בכל שאר ההיקריות (בדפוטים) מופיעה הצורה ננס, על פי ח"י קאסאווסקי, אוצר לשון התלמוד, כרך כו, ירושלים תשל"א, עמ' 1409–1409.
- 110 ראה אלדר, אשכנז, עמ' 308.

המתבונן בנתונים שהבאנו מכ"י ק יגלה, כי בצורת היחיד והיחידה של שם זה אין דיגוש ב-ג השנייה, ואילו בצורת הרבים דגושה נו"ן זו תמיד.¹¹¹ לכאורה נראה ששימשו כאן שני משקלים שונים זה לצד זה, אולם לכל אחד מהם ניתן ייצוג חלקי: לצורת היחיד במשקל קָטַל צפויה הייתה צורת ריבוי קְטָלִים (כמו: דָּבָר-דְּבָרִים), אך זו אינה מתועדת בכ"י ק; לעומת זאת, לצורת הריבוי במשקל קְטָלִים, המופיעה בכ"י ק חמש פעמים, צפויה הייתה צורת יחיד דגושה קָטַל (כגון: חֶלֶשׁ-חֶלְשִׁים), אך הנתונים שהבאנו מעידים שלא כך הדבר.¹¹²

צורת הריבוי המתועדת בכתב-היד הקראי שלפנינו מצטרפת למסורת התימנים כעדות לקיומה של צורת ריבוי קְטָלִים = נְנָסִין. יתר על כן, לאור העובדה שבמסורת התימנים משקל הריבוי קְטָלִים נפוץ ביותר,¹¹³ נראה שערכה של העדות המופיעה בכתב-היד הקראי הוא מרובה. שהרי לפנינו עדות יחידה (עד כה) לצורת ריבוי זו מחוץ למסורת התימנים. בעינה עומדת שאלת קיומם של שני המשקלים בכ"י ק: נְנָסִין/נְנָסָת לעומת נְנָסִין. שמא שימשה בלשון חז"ל המלה ננס בשני משקלים: נְנָסִין-נְנָסִין (עם דגש בנו"ן השנייה) לצד נְנָסִין-נְנָסִין (בלא דגש בנו"ן השנייה), ובכ"י ק ניתן ייצוג לצורת היחיד של האחד ולצורת הריבוי של האחר?¹¹⁴ תיעוד לצורת הריבוי נְנָסִין בכתב-היד הקראי תומך באפשרות זו. עם זאת, אין לפסול את האפשרות שבכ"י ק משתקפת במקרה זה מערכת שצורות היחיד והרבים ניטות בה בבסיסים שונים.¹¹⁵

שאלת קליטתן של מלים זרות בשפה השואלת נדונה במחקרן של לשונות שונות.¹¹⁶ לעתים מזדקרת זרותה של המלה השאולה, אך לעתים משתבצת היא

111 קיומו של הדגש בצורת הרבים והיעדרו בצורת היחיד מוכיחים, שאין מדובר כאן בחילופי פתח/קמץ גרידא.

112 כפי שראינו, ניקודה של מלה זו בשני קמצים מתועד גם בכתב-יד וטיקן 66 של הספרא, שהוא כתב-יד הנמנה עם הטובים שבכתב-היד של ספרות התנאים.

113 ראה שבטיאל, מסורות התימנים, עמ' 217-218 והערה 8; קיסר, המורפולוגיה, עמ' 145-155.

114 לו היו היקרויות רבות יותר של שם זה במשנה, אפשר שהיינו מוצאים ייצוג גם לצורת היחיד והריבוי המשלימות. כמו כן חבל שבפירושו של ישועה לא שובצה גם מובאה, שמופיעה בה צורת היחיד ננס, אולם זה אופיו של החומר שבו עסקינן, שהוא (על פי רוב) אוסף של מובאות שונות ולא טקסט רצוף אחד. לעניין זה ראה תירוש-בקר, עיונים ראשונים, עמ' 321, תחילת § 3. (ברם, לפנינו מלה שאפילו בקורפוס המשנה כולו אנו מוצאים לה רק היקרות אחת: המלה ננס והמלה ננסת.)

115 ראה דוגמאות למערכות כאלה כבר במקרא אצל ז'ואון-מוראוקה, דקדוק, כרך א, עמ' 321-322; וראה הדיון ב-§ 3.5 להלן ("מפתחות").

116 על הזהירות שיש לנקוט בטיפול במלים זרות, ראה למשל בר-אשר, איטליה, עמ' 86, הערה 426.

במשקליה של השפה השואלת, ולא ניבט ממנה מקורה הזר.¹¹⁷ כך המלה ננס שהיא תלת עיצורית נשתבצה במשקליה של העברית, וזרותה אינה ניכרת.¹¹⁸ מלה שאולה, שמטבע הדברים אינה נושאת עמה את מסורת הלשון של השפה הקולטת, עשויה ללבוש בשפות שונות¹¹⁹ – ולעתים אף באותה שפה עצמה – צורות שונות. ייתכן שבכך טמון ההסבר שהצענו לעירוב המשקלים בכ"י ק:120 צורות יחיד (ויחידה) במשקל קָטֵל וצורות רבים של משקל קָטֵל. ושמא יש זיקה בין חדירתה של המלה היוונית ננוס לשני המשקלים העבריים הקיימים שהוזכרו (האחד ב-נ כפולה והאחר ב-נ פשוטה), לבין תיעודה של מלה זו בשני כתיבים כבר ביוונית: nannos –

117 ראה טור-סיני, "מלים שאולות בלשוננו", לשוננו ט (תרצ"ח), עמ' 17–18; ב"צ גרוס, "למקורם של 'מזנון' ו'תמחוי'", לשוננו ל (תשכ"ו), עמ' 181–196. על מלים יווניות שנכנסו ללשון חז"ל ראה למשל ש' ליברמן, "עשר מילין", אשכולות ג (תשי"ט), עמ' 73–89; S. Lieberman, *Greek*; 89–73; ו"ז אפשטיין, מחקרים בספרות התלמוד ובלשונות שמיות, כרך ב, ירושלים תשמ"ה, עמ' 842–844, וראה לפי המפתח בעמ' 999–1000; "קוטשר, מלים ותולדותיהן, ירושלים תשכ"ד, על פי המפתח בעמ' 129; ח' אלבק, מבוא למשנה, ירושלים תשכ"ו, עמ' 203–215; ד' שפרבר, יונית ולטינית בספרות התנאים והאמוראים (קובץ מחקרים), ירושלים תשמ"ב. עיין גם S. Krauss, *Griechische und lateinische Lehrwörter im Talmud, Midrasch und Targum: Mit Bemerkungen von Immanuel Löw*, 2 vols., Berlin 1898–1899, והערותיו של לעוו שם. לכמה היבטים של השפעת היוונית על לשון המשנה עיין גם א' בנדויד, לשון מקרא ולשון חכמים, כרך א, ירושלים תשכ"ו, עמ' 135–152. (מלים יווניות נדונו עוד באכסניות שונות, ואין באפשרותנו למנות כאן את כולן.)

118 ראה גם מ' מורשת, "יחסנו למלים הזרות בלשוננו", קטיף ד-ה (תשכ"ז), עמ' 265, 267. אם כי היותם של שני העיצורים הראשונים של השורש זהים אינו שכיח בעברית.

119 ראה למשל י' קוטשר, "גלגולי מלים בעברית ותולדותיהן", עם וספר מג-מד (תשל"א), עמ' 17.

120 קוטשר ייחס מהימנות לניקודן של מלים שאולות מן היוונית והרומית בכ"י ק. ראה י' קוטשר (הערה 77 לעיל), עמ' 81. מחקר כתב-היד העתיקים מראה, שהמלים הזרות נשמרו בהם בצורות קרובות יותר ללשונות המוצא מאשר בכתב-היד המאוחרים. ראה בראשר (הערה 94 לעיל), עמ' 678–679, § 36. דוגמה לנוסחה מהימנה של מלה יוונית אצל סופר כ"י ק, אשר תוקנה בידי הנקדן, ראה אצל י' אליצור, "כתובות 'בלטמאי' מכאמד אל-לו שבבקעת הלבנון ופתרונה של הלכה קשה במסכת אהלות", תרביץ נד (תשמ"ה), עמ' 627. בכ"י לו נוקדו חמש-עשרה מלים זרות, דבר המעיד, כנראה, על כך שהנקדן הכיין וקריאתן של מלים זרות היתה מאוששת אצלו. ראה י' הנשקה, פרקים נבחרים בדקדוק לשון המשנה על פי כ"י קמברייג, עבודת גמר לשם קבלת תואר מוסמך, האינביברסיטה העברית, ירושלים תשמ"ט, עמ' 69. רוב המלים שלא נוקדו בכ"י פס הן מלים זרות (או נדירות), אשר קריאתן לא הייתה מאוששת בפי הנקדן. ראה בראשר, איטליה, עמ' 9.

ναυνος (ב־ν כפולה) ו־nanos (ב־ν אחת).¹²¹ הצעה מעין זו צריכה להניח, שלפחות חלק מן התנאים הכירו מלה זו מן היוונית הכתובה, שכן חקר פפירוסים יווניים מן התקופות הרומית והביזנטית הראה שעיצור כפול ועיצור פשוט נזדהו בהגייה.¹²² תימוכין אפשריים להנחה זו ניתן למצוא בעדויות על בקיאותם של תנאים שונים בלשון היוונית ועל קיומו של בית אולפנא ליוונית בארץ-ישראל.¹²³

3.2 פשפש – פשיפשינ

במובאה ממסכת תמיד ג, ז אנו קוראים:

בא לו לפְּשִׁישׁ הַצְּפוּנִי וְשֵׁנִי פְּשִׁיפְּשִׁין הִיוּ לוֹ [...] נָטַל אֶת הַמִּפְתִּיחַ וּפָתַח אֶת הַפְּשִׁישׁ [...]

בהסבירו משנה זו כתב ישועה: "אלפִּישִׁישׁ הוּ בַּאֲב צָגִיר יִכּוֹן פִּי תוֹסַט אֲלִבַּאֲב אֲלִכְבִּיר מִן גַּסַּמ אַּמַּ יוֹגַד אֲלֵאן פִּי אַבּוּאֲב אֲלִפְנֵאֲדִק" [= פשפש הוא שער קטן המצוי בתוך שער גדול מסוג אלה המצויים היום בפתחי הפונדקים]. גם בתרגומו למשנה תמיד א, ג הוא כותב: "אכד אלמפתאח ופתח אלפִּישִׁישׁ [...]" וחוזר על הסברה של מלה זו.

המלה פשפש/פשפשינ שהוראתה 'שער' מצויה בספרות התנאים רק במשנה (א) 6 ביחיד; 4x ברבים).¹²⁴ בכ"י ק משמשת צורת היחיד פְּשִׁישׁ בכל היקרויותיה (תמיד

121 כך מעידים מילונים יווניים שונים: H. G. Liddell & R. Scott, *A Greek-English Lexicon*, Oxford 1968, p. 1160; F. Passow, *Handwörterbuch der griechischen Sprache*, Leipzig 1852, p. 311; W. Pape, *Wörterbuch der griechischen Eigennamen*, Braunschweig 1863–1870, vol. 2, p. 973; É. Boisacq, *Dictionnaire Étymologique de la Langue Grecque*, Heidelberg–Paris 1916, p. 656. 14, כרך ב, עמ' 365–364.

122 זאת משום שלעתים קרובות עיצור פשוט נכתב בפפירוסים באות כפולה וגם להפך – עיצור כפול סומן באות יחידה. ראה F. T. Gignac, *A Grammar of the Greek Papyri of the Roman and Byzantine Periods*, vol. 1, Milano 1976, pp. 154–155, 158 שהפנתה אותי לספר זה. על דוגמות לחילוף ν/νν בכתיב ראה S. B. Psaltes, *Grammatik der Byzantinischen Chroniken*, Göttingen 1913, p. 128.

123 ראה ש' ליברמן, יוונית ויוונית בארץ-ישראל, ירושלים תשכ"ג, עמ' 1–2, 12–21.

124 לבידור הוראתה של המלה פשפש בספרות חז"ל ראה אצל י"ב אפשטיין, מבואות לספרות התנאים, ירושלים-תל-אביב 1957, עמ' 34–35, 239–240; הנ"ל, מבוא, עמ' 3–4. בתוספת מופיעה פעם אחת (על פי כתב-יד וינה) צורת הריבוי פְּשִׁיפְּשִׁין (ובחים ז, א), שהוראתה 'פתחים, חדרים'. בקונקורדנציה לספרות התנאים של האקדמיה ללשון העברית נרשמה הצורה פְּשִׁיפְּשִׁין מן התוספתא בערך "פספס" עם הפנייה לעיין בערך "פשפש". בבוא קטע זה בתלמוד (ובחים נה,

א, ג; ג, ז; מידות א, ז; ד, ב; ד, ג, 125 ואילו צורת הריבוי מופיעה בשני ניקודים: וְשָׁנֵי פְּשָׁשִׁים (שקלים ו, ג) וְשָׁנֵי פְּשָׁשִׁין (תמיד ג, ז; מידות ב, ו; ד, ב). 126 רוב ההיקרויות המנוקדות בכ"י פא מעידות על ש ראשונה סגולה ו-5 שנייה רפה. 127 בכ"י לו הצורות אינן מנוקדות, אולם בשלש מן ההיקרויות עשוי הכתיב להצביע על כך, שהגייתה של צורה זו אינה פֶּשֶׁשׁ אלא קרובה ל־פֶּשֶׁשׁ: פשיפש (מידות א, ז), פשיפשים (מידות ב, ו; ד, ב). 128 גם בקטע גניזה מאוסף אנטונין אנו מוצאים את הכתיב פשיפשים (תמיד ג, ז). 129 כדאי להוסיף כי גם כה"י התימני י מתעד הגייה הדומה לזו שבכ"י ק. 130 להשלמת התמונה נציין, כי הצורה פֶּשֶׁשִׁים מתועדת במחזור וורמייזא¹³¹ ולהגייה זו עדויות נוספות בפיוט. 132 על רקע הנתונים הללו, נמצא כ"י פס חריג בנקדו את צורת היחיד: פֶּשֶׁשׁ (תמיד א, ג ועוד). 133

ע"ב) כתוב בדפוסים שני פשפשין, וראה פירוש רש"י שם. המלה פשפש/פשפשין בהוראת 'שער' מופיעה במקומות נוספים בספרות האמוראים. למשל בראשית רבה פ"א – ופשפשים וי' תאודור – ח' אלבק, מדרש בראשית רבא, ירושלים תשכ"ה, עמ' 2, וחילופי הגרסאות שם; שמות רבה, פרשה מ"ב – פֶּשֶׁשׁ (זה הניקוד המופיע במהדורת א"מ מירקין, מדרש רבה; שמות רבה, חלק ב, תל-אביב תש"ך, עמ' 146).

125 המלה פשפש היא אחת מני רבות, אשר מסורת ניקודן בכתב-היד העתיקים שונה מן ההגייה המקובלת כיום, ראה ייבין, ניקודי מלים, עמ' 216; צ' הר-זהב, " [בקורת על] 'דקדוק לשון המשנה', [מאת] צ' סגל", לשוננו ז (תרצ"ו), עמ' 390. המלה פשפש שהוראתה 'רמש' מופיעה במשנה פעם אחת (תרומות ה, ב), ושם ניקודה על פי כ"י ק (פוי) פֶּשֶׁשׁ, כשהי מחוקה. מסורתו של הסופר מעידה על תנועה קדמית גבוהה ב-פ הראשונה. במסורת הקריאה של יהודי בגדאד תועדה פֶּשֶׁשׁ בהוראת 'שער', אבל פֶּשֶׁשׁ (תרומות ה, ב) בהוראת 'רמש'. ראה ש' מורג, מסורת הלשון העברית של יהודי בגדאד בקריאת המקרא והמשנה: תורת ההגה (= עדה ולשון א), ירושלים תשל"ז, עמ' 20, 22.

126 בכ"י פא הצורות פשפש ופשפשים במשנה תמיד ג, ז אינן מנוקדות.
127 כך למשל במידות א, ז ובמידות ד, ב. אבל ראה גם הפֶּשֶׁשׁ (מידות ד, ב), בפתח כ-פ הראשונה, בדומה לפשפשיש בהוראת 'רמש' (בתרומות ה, ב).

128 בשאר ההיקרויות הכתיב הוא פשפש, פשפשים/פשפשין. לצורך ההשוואה נציין, כי פשפש בהוראת 'רמש' (תרומות ה, ב) נכתב פשיפש.

129 צורת היחיד מופיעה שם פעמיים: פשפש. ראה קט"ג אנטונין, עמ' קנא.
130 הפֶּשֶׁשׁ (תמיד א, ג; ז, ג; מידות ד, ב; וכך גם בהיקרויות האחרות); פֶּשֶׁשִׁין (תמיד ג, ז; מידות ד, ב; ובי"מ סופית במידות ד, ב).

131 ראה מ' בית-אריה, "ניקודו של מחזור וורמייזא", קובץ א, עמ' 332. וראה דיון במלה פשפש אצל אלדר, אשכנז, עמ' 269–270.

132 מבקשת אני להודות לפרופ' ייבין על הדוגמות שהביא לידיעתי, וביניהן זו מפיוט פרי עטו של יוסף בר' ניסן (כ"י מוצרי IV, 212א): פֶּשֶׁשִׁים, ודוגמות נוספות המעידות על הגייה דומה.

133 צורות הריבוי של מלה זו בכ"י פס אינן אחידות; נראה, כי לסופר ואף לנקדן לא ברור היה האם

בכ"י ק ניכרת התאמה בין צורת היחיד לצורת הרבים הן במשקל הן ברפיונה של הי"פ השנייה. לעומת זאת, במובאה המשובצת בכתב-היד הקראי אנו עדים לחוסר התאמה בין צורת היחיד לצורת הרביעי. צורת הרביעי דומה לזו המתועדת בכ"י ק ובכתב-יד אחרים, ואילו צורת היחיד היא כנראה מאוחרת יותר. צורת יחיד זו פִּשְׁשָׁשׁ (ובריבוי פִּשְׁשָׁשִׁין) מצויה במשניות מנוקדות דפוס ליורנו.¹³⁴ אם כן, ייתכן שבכתב-היד הקראי שלפנינו משתקף מעין שלב ביניים: צורת הרביעי קדומה היא, ואילו צורת היחיד שרשם הכותב ככל הנראה מאוחרת יותר. נזכיר כי בחיבורים העבריים של הקראים לא נמצאה עד כה המלה פִּשְׁשָׁשׁ בהוראת 'שער', אלא רק המלה פִּשְׁשָׁשִׁים/פִּשְׁשָׁשִׁין שהוראתה 'רמשים'.¹³⁵

3.3 רביעין

במובאה ממשנה תמיד ג, ה אנו קוראים:

ועליו שמונה עמודין נִנְסִין וְרִבְעִין שְׁלֹאֲרִז עַל-גְּבִיָּהּ

בכ"י ק מופיעה כאן הצורה וְרִבְעִין(עִיָּהּ), כששלוש האותיות האחרונות נכתבו על גבי גרד. במקבילה למשנה זו, במסכת מידות ג, ה כתוב בכ"י ק: וְרִבְעִיעִין(ת) – דהיינו הנו"ן הסופית תוקנה ל-ת. בכ"י פא ו-לו במשנה תמיד ג, ה נרשמה הצורה ורביעין,¹³⁶ וכך גם במשניות דפוס ליורנו.¹³⁷ בכ"י פס מופיעה בשני המקומות הגרסה וְרִבְעִיעִים, וזו גם הגרסה המצויה בקטע גניזה מאוסף אנטונין (בלא ניקוד).¹³⁸ בדפוס ראשון (נפולי רנ"ב) ובכ"י י מופיעה בתמיד ג, ה הצורה ורביעית, אולם במקבילה במידות ג, ה מופיעה בהם הגרסה: ורביעין.

לפיכך, הצורה רְבִיעִין שהובאה בכתב-היד הקראי שלפנינו משקפת נוסח נאמן. נראה שהבדלי הנוסח והתיקונים, שנערכו במלה זו בכתב-יד שונים, נבעו מקשיים בהבנתה, שהרי ייחוד משמעות לה במשנה זו.¹³⁹ ר' עובדיה מברטנורה מבאר:

מלה זו הגויה ב-ש או ב-ש (או ס). ראה למשל: ושני פִּשְׁשָׁשִׁין (מידות ד, ב), הפספס (שם), לפשפס (מידות ד, ג). לעתים מיקום הנקודה הדיאקריטית מעל ה-ש אינו ברור.

134 כדאי להעיר, כי במילונים (הערון, בן-יהודה, דלמן, יאסטרוב) נוקדה הצורה במקמ: פִּשְׁשָׁשׁ.

135 פעמיים מופיעה צורת הרביעי פִּשְׁשָׁשִׁין/פִּשְׁשָׁשִׁים, כשהכוונה היא לבעלי החיים.

136 בכ"י לו בהיקרות זו – ללא ניקוד. במקבילה שבמסכת מידות ג, ה מופיעה הגרסה ורביעין(י), ה-ע מנוקדת בחזיק והי תלויה מעל השורה.

137 בשוליים מובאת בהערה גם הגרסה ורביעית. במידות ג, ה הופיעה בדפוס ליורנו הגרסה ורביעין, ובשוליים הובאה הגרסה האחרת ורביעין.

138 קס"ג אנטונין, עמ' קמט.

139 במילון בן-יהודה מופיעים ארבעה ערכים 'רְבִיעִי', כשבשלישי שבהם מופיע המשפט ממשנה תמיד ג, ה ללא הגדרת הערך ועם הרישום 'מלה מסופקה'; וראה גם הערה 4 שם. אף יש להבחין

"ורביעית של ארז – חתיכות מרובעות של ארז היו על העמודים"¹⁴⁰ (ובדומה לו גם פירוש "תפארת ישראל"¹⁴¹. הרמב"ם מפרש: "ורביעים של ארז – קואעד ארז, יעני כ'שב ג'אפיה גליט'ה" (= בסיסים של ארז, רוצה לאמר עצים רחבים ועבים).¹⁴² הסבר אחר מציע הראב"ד: "[...] שלפיכך נקראת רביעית מפני שהיתה מתוחה מעמוד של זה לעמוד זה והרי היא כמו רובצת ע"ג שני העמודים דרובץ תחת משאו תרגומו רביע תחות טועניה"¹⁴³.

ואכן שאלה מעניינת היא, מניין בא להם ללוחות עץ אלה השם רביעין? האם על שום צורתם המרובעת (דהיינו שורשה של המלה הוא רב"ע העברי) או על שום היותם מונחים – 'רובצים' – על העמודים הנסין (דהיינו, מקורה בשורש הארמי רב"ע המקביל לרב"ץ העברי)?¹⁴⁴

3.4 יבבות

הצורה יבבות יחידאית היא במשנה,¹⁴⁵ ומופיעה במסכת ראש השנה ד, ט. משנה זו משובצת גם בפירושו של ישועה בן יהודה לויקרא:

שיעור תרועה כרי שלוש יבבות

צורה זו מן הצורה רביעים המופיעה פעם אחת במשנה (כלים טז, ז) בהוראת 'כלי גנינה' (בכ"י ק ורביעין[ן]), ואף היא תוקנה. במשניות מנוקדות דפוס ליוורנו מופיעה בכלים טז, ז הצורה ורביעית. מובן כי יש להבחין את הצורה הנדונה כאן מן הצירוף המקראי בני רביעים (מלכים ב טו, יב; י, ל).

140 מעניין הדבר שהרב עובדיה מפרש "חתיכות מרובעות [...]" אף על פי שהגרסה ורביעית אינה משקפת צורת ריבוי. מכך ניתן ללמוד שהרב עובדיה הכיר את הגרסה ורביעין.

141 בתרגום משנה זו בספר נשמת כל חי" של הרב יוסף גנאסיה מקונסטנטיין שבאלג'יריה כתוב: "ועליה תמן ערוץ ואטיין וטראף מרבעין דיאל עוד אלארז פ'יקהם"; ובפירושו במקום זה: "וטראף – דיאל עוד לארז מרבעין (Carrés)". בשער הספר מציין הרב גנאסיה במפורש שפירושו מתבסס בעיקר על פירוש הרב עובדיה. ראה י' גנאסיה, ספר נשמת כל חי, סדר קדשים, חלק אחד עשר, ג'רבה תרצ"ד, עמ' קפז.

142 משנה עם פירוש רבינו משה בן מימון, תרגם מערבית על פי כתב היד המקורי והוסיף מבוא והערות י' קאפה, סדר קדשים, ירושלים תשכ"ז, עמ' תיד-תטו.

143 ראה י' גולדשטוף, פירושי הראשונים על מסכת תמיד, ירושלים תשמ"ט, עמ' פג. ראה סיכום הפירושים למלה זו בערך "בית המטבחיים", אנציקלופדיה תלמודית לענייני הלכה, כרך ג, ירושלים תשי"א, עמ' ריז.

144 ראה למשל F. Brown, S. R. Driver & Ch. A. Briggs, *A Hebrew and English Lexicon of the Old Testament...* (=BDB), rep. Oxford 1952, pp. 916–918

145 צורת היחיד של שם זה לא נקרתה בספרות התנאים. לעומת זאת בתלמוד הבבלי מופיעה רק צורת היחיד יבבא, ואף היא רק פעם אחת (ראש השנה לג, ב), וראה שם הדין על טיבה: האם

משנה זו צוטטה גם בכתב-יד קראי אחר (BL. Or. 5558B), שהמובאות בו מנוקדות בניקוד בבלי, ואף בה מתועדת הצורה יִבְּוֹת .¹⁴⁶ גם בצורה זו ניכרת מהימנות מסורת לשון חז"ל המשתקפת בכתב-היד הקראי, שכן צורה זו מתועדת בכתב-היד הטובים של המשנה. בכ"י ק: יִבְּוֹת (יב"ו), וכך גם בכ"י פא, פס ודיינארד.¹⁴⁷ כך גם במסורת התימנים¹⁴⁸ ואף בחלק של כתב-היד של תרגום אונקלוס מופיעה יִבְּוֹת – כשם פעולה של פָּעַל .¹⁴⁹ ואמנם גם במקרא מופיע הפועל יִבְּוֹת (שופטים ה, כח).

קוטשר סבר, כי יִבְּוֹת הייתה הצורה המקורית, ומתוך היקש למשקלם של השמות האחרים המציינים קולות (דוגמת צעקה, זעקה, צווחה, שאגה) הפכה ל יִבְּוֹת .¹⁵⁰ עוד יצוין, כי זו הצורה היחידה מגזרת הכפולים בבניין פָּעַל , אשר ניטית במשקל קטלה ולא במשקל קטלה (השווה: קָלְלָה , קָלְלָה).¹⁵¹

3.5 מפתח – מפתחות

במשנה תמיד ג, ו, שכבר הזכרנוה לעיל, מופיעה המלה מפתחות פעמיים:

[...] וארבעה כלין בידם הטני והכזו ושני מפתחות [...] הכזו דומה לקיתון גדול
שלוהב ושני מפתחות [...]

דומה היא ליללה אם לאנחה. בספרות העברית המקורית של הקראים, שעובדה עד כה באקדמיה ללשון העברית, לא נמצאה עד כה הצורה יבבה.

146 בדקתי זאת בכתב-היד המצוי בספריה הבריטית, וראה H. Hirschfeld, "Early Karaite Critics of the Mishnâh", *JQR* N.S. 8 (1917–1918), p. 180.

ומחברו ראה גם הדיון אצל S. Poznanski, "Remarks on 'Early Karaite Critics of the Mishnâh'", *JQR* N.S. 11 (1920), pp. 237–251.

147 כ"י פא: יִבְּוֹת ; כ"י פס: יִבְּוֹת ; כ"י דיינארד: יִבְּוֹת , ראה בן-טולילה, מסורת צרפתית-איטלקית, עמ' 101.

148 ראה שבטיאל, מסורות התימנים, עמ' 220.

149 במדבר י, ה-ו: יִבְּוֹתָא (2x); במדבר כט, א וויקרא כג, כד: יִבְּוֹתָא , אבל בכתב-יד אחרים: יִבְּוֹתָא . ראה א' שפרבר, כתבי הקדש בארמית על יסוד כתב-היד וספרים עתיקים, כרך א: תרגום אונקלוס לתורה, ליידין 1959, עמ' 206, 237, 273. השם מופיע גם בסורית בצורת שם הפעולה לפעל- יִבְּוֹתָא . ראה י' קוטשר, "מחקרים בדקדוק לשון חז"ל (לפי כ"י קאופמן)", קובץ א, עמ' 112;

J. Levy, *Neuhebräisches und Chaldäisches Wörterbuch über die Talmudim und Midraschim*, vol. 2, Leipzig 1879, p. 215; והשווה M. Sokoloff, *A Dictionary of Palestinian Aramaic of the Byzantine Period*, Ramat-Gan 1990, p. 233.

150 ראה י' קוטשר, שם, עמ' 112–113.

151 ראה י' אבינרי, היכל המשקלים, עמ' 194.

בשתי ההיקריות לא סומן דגש ב־ת הראשונה; ה־מ וה־פ אינן מנוקדות בהיקרות השנייה). בציטוט המשנה הסמוכה – תמיד ג, ז – בכתב־היד הקראי שלפנינו מופיעה צורת היחיד: "נָטַל אֶת הַמִּקְתָּיִם" (ה־מ לא נוקדה). כלומר, בכתב־היד הזה אנו מוצאים את הזוג מִקְתָּיִם-מִקְתָּחוֹת.

בכ"י ק מופיעה הצורה מִקְתָּחוֹת (בכל היקריותיה במשנה) ובכ"י פא מִקְתָּחוֹת (בהיקרות הראשונה במשנה זו; בהיקרות השנייה הניקוד אינו נראה). בהיקריותיה של צורת ריבוי זו בסדר טהרות היא מנוקדת בכ"י סב מִקְתָּחוֹת, דהיינו בקיום הצירי.¹⁵² בכ"י לו אין הצורה מנוקדת, כרובו של כתב־היד. בכ"י י מנוקדת צורת הרבים תמיד בפתח תחת ה־מ ובצירי תחת ה־ת: מִקְתָּחוֹת,¹⁵³ כהגייתה במסורת התימנים.¹⁵⁴

לענייננו חשובה ביותר עדותו של כ"י פס, אשר גם בו מופיעה הצורה מִקְתָּחוֹת בשתי היקריות במשנה זו, וכך גם ברוב ההיקריות האחרות (5x); רק בשלוש היקריות מופיע בכ"י פס הניקוד מִקְתָּחוֹת ב־מ סגולה (פרה יב, ט; טהרות ד, א [2x]). בלשון המקרא מתועדת רק צורת היחיד מִקְתָּת, שהוראתה 'מכשיר לפתיחת מנעול' (שופטים ג, כה; ישעיה כב, כב;¹⁵⁵ דברי הימים א ט, כז), ואין היקרות לצורת הריבוי של מלה זו. פעם אחת מופיעה במקרא המלה מִקְתָּח בסמיכות ('וּמִקְתָּח שִׁפְתָּי', משלי ח, ו), אך הוראתה שונה – 'פתיחה'.¹⁵⁶ בספרות התנאים אין מופיעה הצורה מִקְתָּת, אולם נמצאה לה עדות אחת במגילת סרך היחד (מג' הסרכים, יחד 10, /4). לעומתה,

152 דיון ממושך בשאלת משקל מִקְטַל וריבוי (מִקְטַלוֹת או מִקְטַלוֹת) נערך בישיבות של מליאת האקדמיה ללשון העברית. ראה בעיקר הרצאתו של פרופ' א' דותן ודבריו של פרופ' ז' בן-חיים בנושא זה: זיכרונות האקדמיה ללשון העברית, כא-כד (תשל"ד-תשל"ז), ירושלים תשמ"א, עמ' 114-115, 132-151.

153 אבל בסמיכות מִקְתָּחוֹת הַעֲנָרָה (תמיד א, א; מידות א, ח).

154 וכך גם בפיוטים במסורת אשכנז ובשירי משוררי ספרד בימי הביניים. ראה אלדר, אשכנז, עמ' 177 והספרות המוזכרת שם.

155 בכתב־יד של נביאים אחרונים (ראשית המאה העשירית), המנוקד ניקוד בבלי, מופיע הניקוד מִקְתָּח, ראה יבין, הניקוד הבבלי, עמ' 999.

156 במחקרו על משקל מִקְטַל גורס י' גלוסקא שבצורות הבודדות במקרא, שיש בהן שימוש בשני משקלים זה בצד זה, מתגלה גם שינוי משמעות. כך: "מִקְתָּח"-"מִקְתָּח"; "מִשְׁבָּר"-"מִשְׁבָּר". לדבריו, הצמד "מִשְׁבָּר"-"מִשְׁבָּר", שבו לשני המשקלים אותה ההוראה – 'סעד', הוא יחיד במינו. ראה גלוסקא, מקטל, עמ' 289-290. אבל ראה הדיון הפונטי אצל F. R. Blake, "The Apparent Interchange between a and i in Hebrew", *Journal of Near Eastern Studies* 9 (1950), p. 82; וראה גם הערה 161 להלן.

הצורה **מִפְתַּח** בהוראת 'מכשיר לפתיחת מנעול' מצויה במשנה 20 פעמים,¹⁵⁷ כשבכ"י ק נוקדה תמיד **מִפְתַּח**.¹⁵⁸ כאמור לעיל, צורת הריבוי בכ"י ק היא לעולם **מִפְתַּחוֹת** (9x). לפיכך, במובאה הנדונה מתגלה לעינינו צורת ריבוי מיוחדת, שעד כה נמצא לה תיעוד רק בכ"י פס. ודוק: עדותו של כתב-היד הקראי לא רק מצטרפת לזו של כ"י פס ומחזקת אותה, אלא ככל הנראה אף מקדימה אותה. עדות כפולה זו מאפשרת לנו להניח, כי במסורות מסוימות (או במסורת מסוימת) גם בשם **מִפְתַּח** נתקיימו צורות יחיד ורבים בבסיסים שונים.¹⁵⁹ שילוב זה של צורת יחיד **מִקְטֵל** וצורת ריבוי **מִקְטֵלוֹת** מוכר לנו במקרא בנייתיה של המלה "מִזְלָג" – "מִזְלָגוֹת".¹⁶⁰

157 במשנה אהלות א, ח מופיע הצירוף **מִפְתַּח שְׁלֵלָה** (כך על פי כ"י ק); גם בכתב-היד האחרים מנוקדת צורה זו כניקודה של **מִפְתַּח** בהוראתה הפשוטה. בנוסף לכך מצויות במשנה שלוש היקרויות של **מִפְתַּח** בהוראת 'שער, פתח' (שבת טו, ב; מקואות ה, א (2x)).

158 פעמיים הופיע כתיב מלא (י אחרי ה'ת) (מועד קטן א, י; בבא בתרא ד, ג). פעם אחת חסרה הפתח הגנובה – כלים יד, ת. פעם נוספת מופיעה מלה זו עם כינוי קניין: **מִפְתַּחוֹ** (טהרות ז, א). אין לטעות ולשייך לכאן את ההיקרות בכלים כט, ה: **שְׁלֵמִימֵי** [א]נִימִים (על פי כ"י ק), שכן היא נגזרת משורש פת"ח אחר שהוראתו 'חריטה באבן'. ראה ז' בן-חיים, 'ועוד עיון להערכת הכרובולוגיה כלשוני', ספר יצחק אריה זליגמן, כרך א, ירושלים תשמ"ג, עמ' 33; L. Koehler & W. Baumgartner, *Hebräisches und Aramäisches Lexikon zum Alten Testament*³, vol.

3, Leiden 1983, p. 928

159 עייני גם בדיון בצורה ננטו § (3.1), לעיל.

160 היו שגזרו צורת יחיד משוערת *מִזְלָג. ראה גלוסקא, מקטל, עמ' 284, הערה 26. ייבין מתעד את הניקוד "המִזְלָגוֹת" (דברי הימים ב ד, טו) בכתב-יד בניקוד בבלי, והשווה לניקוד "המִזְלָגוֹת" (שם ד, כב). ראה ייבין, הניקוד הבבלי, עמ' 1009. במסורת השומרנית תועדה ההגייה **ammazlêgot** ו-**mmazrêgot**, ראה ז' בן-חיים, עברית וארמית נוסח שומרון, כרך ה, ירושלים תשל"ז, עמ' 369, ועייני עמ' 207. את הצורה "מִזְלָגוֹת" מסביר לבני, ובעקבותיו גלוסקא, כגירה למלה "מִזְרָקוֹת" הסמוכה אליה בארבע מתוך חמש היקרויותיה במקרא. ראה ז' לבני, "לתקנת המשקל", לשוננו א (תרפ"ט), עמ' 372–373; גלוסקא, מקטל, שם. הצטרפותה של הדוגמה **מִפְתַּחוֹת** בכתב-היד הקראי ובכ"י פס מחלישה הסבר זה. כדאי להזכיר, כי יש מקרים שבהם צורת הנסמך של **מִקְטֵל** (וגם **מִקְטֵל**) היא **מִקְטֵל**. למשל: "מִרְבֵּץ" (צפניה ב, טו), "מִרְבֵּץ" (יחזקאל כה, ה), "מִרְזוֹת" (ירמיה טו, ה), "מִרְחוֹת" (עמוס ו, ז). ראה ז'אן-וואן-מוראוקה, דקדוק, עמ' 306, § 96Cc; בלייק (הערה 156 לעיל), שם; א' קימרון, 'חילופי צירי/פתח בעברית המקראית', לשוננו ג (תשמ"ו), עמ' 85, 91, 97. ידוע ההסבר שלפיו במלים "מִזְלָג" ו"מִפְתַּח" לא חל "חוק ההידלדלות" של הפתח מתוך דיסמילציה לצירי שאחריה, אולם מלכתחילה לא הייתה מניעה לתחולתו בצורת הריבוי. ראה ג' ברגשטרסר, דקדוק הלשון העברית², תרגם מגרמנית מרדכי בן-אשר, ירושלים תשמ"ב, עמ' 260–262; י' בלאו, תורת ההגה והצורות, תל-אביב תשל"ב, עמ' 68; אבל ראה T. O. Lambdin, "Philippi's Law Reconsidered", *Biblical and Related Studies, presented to Samuel Iury*, Winona Lake 1985, pp. 135–145; פסברג על שהפנה אותי לאמר זה.

אם כן, הצמד **מִפְתָּח-מִפְתָּח** שלפנינו מצטרף אל מלים אחרות, אשר צורות היחיד והריבוי שלהן ניטות בבסיסים שונים. והרי כבר במקרא מצינו "צִלְחַת" (מלכים ב כא, יג) – "צִלְחֹת" (דברי הימים ב לה, יג) ועוד.¹⁶¹ ותן דעתך: במקורות האחרים מתועדת צורת הריבוי **מִפְתָּחֹת**.

3.6 פותחיות

במשנה תמיד ג, ז אנו קוראים:

העֵבֶיר [את] הַנֶּגֶר וְאֵת הַפּוֹתְחֵיֶיהָ

הצורה פותחיות מנוקדת בכ"י ק הפּוֹתְחֵיֶיהָ. בכ"י פא,¹⁶² פס'¹⁶³ לו ובקטע גניזה מאוסף אנטונין¹⁶⁴ מופיעה אותה הצורה, פותחיות, בלא ניקוד.¹⁶⁵ בכ"י י ובדפוס

161 ראה ז'ואון-מוראוקה, דקדוק, כרך א, עמ' 321–322. וראה גם M. Lambert, "Les Anomalies du pluriel des Noms en Hébreu", *REJ* 42–43 (1901), pp. 213 להסבר שינייה, כי קיימת הייתה גם צורת יחיד חלופית **מִפְתָּח** (בהוראת 'מכשיר לפתיחת מנעול'), שריבויה **מִפְתָּחֹת** (בדברו על צורות יחיד וריבים שבסיסן שונה [כגון "צִלְחַת"–"צִלְחֹת"]), מעלה ז'ואון גם את אפשרות קיומן של דובלטות בצורת היחיד. ראה ז'ואון-מוראוקה, דקדוק, עמ' 322–322, § 99. זאת משום שבמקרה כזה הייתה מלה אחת שקולה בשני משקלים שונים ובשניהם באותה משמעות. לדעת גלוסקא הצמד "מִשְׁעֵן" (ישעיה ג, א; באותו פסוק מופיעה גם הצורה "מִשְׁעֵנָה", אף היא בהוראת 'סעד') – "מִשְׁעֵן" (למשל, שמואל ב כב, יט), שהוראתו 'סעד', הוא דוגמה יחידה (במשקל **מִקְטֵל**). ראה גלוסקא, **מִקְטֵל**, עמ' 289–290. ואולי בכל זאת יש הבדל בגון המשמעות בין שתי הצורות? מובן שבמסורות שונות משמשים לעתים משקלים שונים באותה משמעות, אולם אנו עוסקים כאן בצמד צורות (יחיד וריבוי) שנקרו במובאות בתוך כתב-יד אחד, ועל כן העלינו את השאלה הנדונה. דוגמות למסורות קריאה שונות של מלים במשקל **מִקְטֵל-מִקְטֵל** הן למשל: "מִקְתָּב"–"מִקְתָּב", "מִדְרָס"–"מִדְרָס". ראה ש' שרביט, אבות, עמ' 128–129; מ' בראשר, "על משוגות הניקוד בכתב יד קאופמן של המשנה", מסורות א (תשמ"ד), עמ' 16–15 והערה 73 שם. השווה גם "מִרְחֵץ" בכתב-יד לעומת "מִרְחֵץ" המקובלת היום, ראה ייבין, ניקודי מלים, עמ' 216; בראשר, פארמה ב, עמ' 175 והערה 116; וראה את ניקודיה השונים של מלה זו בכתב-יד פס: הנ"ל, איטליה, עמ' 13, 73, והערות שם, וכן עיין בעמ' 40. וראה כבר אצל מ"צ סגל, דקדוק לשון המשנה, ירושלים תרצ"ו, עמ' 80, הערה 5.

162 במהדורה הפקסימילית של כ"י פא ניתן לראות רק סימנים אחדים: הַפּוֹתְחֵיֶיהָ.

163 גראה שמלה זו היא אחת המלים הנדירות, שנקדן כ"י פס משארין בלא ניקוד. ראה בראשר, איטליה, עמ' 9, וראה הערה 120 לעיל.

164 קט"ג אנטונין, עמ' קנא.

165 בן-יהודה רושם במילוננו (כרך י, עמ' 4862) את צורת הריבוי פותחות, אך מזכיר כי הנוסחה פותחיות מופיעה במהדורת לו.

ליורנו: הפותחות.¹⁶⁶ ילון ניקד במהדורתו הפותחות. חשוב לציין כי זו היקרותה היחידה של צורת הריבוי של מלה זו במשנה. פעם נוספת מופיעה צורת הריבוי של פותחת בספרות התנאים במכילתא דרבי ישמעאל: "ועינים היו להם לפותחות" (בשלח א' 83/). כן אנו מוצאים מתקופה מאוחרת יותר את הצורה פותחות במדרש במדבר רבה, יב.¹⁶⁷

צורת היחיד פוֹתְחָה, שהוראתה המקובלת 'מנעול' בדלת,¹⁶⁸ מופיעה במשנה שש פעמים (הניקוד על פי כ"י ק), ופעם אחת בתוספתא (כלים ג, יב – בלתי מנוקדת בכ"י וינה). בתלמוד הבבלי מופיעה רק צורת היחיד.¹⁶⁹

צורת הריבוי פותחיות, המתועדת בכתב-היד הטובים של המשנה ובכתב-היד שלפנינו, חורגת על רקע צורות הריבוי האחרות של משקל קוֹטְלָת כשם עצם (יש להבחינה מצורת הריבוי של צורת הבינוני קוֹטְלָת, שהיא קוֹטְלוֹת): "פּוֹתְחָת" ריבוייה במשנה "שְׁמֵי כוֹתְבוֹתָ" (כך על פי כ"י ק בהיקרותה היחידה במשנה¹⁷⁰ – סוכה ב, ה) ובתוספתא על פי כתב-יד וינה: "כותבות" (ברכות ד, טו; ביכורים א, ה – בלא ניקוד); "חוצלות" – ריבוייה "חוצלות" (משנה עדויות ג, ד; תוספתא, כלים ב"ב ד, יד);¹⁷¹ ובדומה: "כּוֹבְעָה" – ריבוייה "כּוֹבְעוֹת" ("לְכוֹבְעוֹת" – משנה פאה ה, ח; על פי כ"י ק).¹⁷² לעומת זאת, במלה הסמוכה ל"לכובעות" מוצאים אנו בדפוסי המשנה (דפוס ראשון, ליורנו ואחרים) את צורת הריבוי המורחב "וּלְכוֹמְסוֹאוֹת" (משנה פאה ה, ח)

166 בכ"י י אין סימון של דגש ב-פ; אולם נקדן כתב-היד הזה אינו עקיב בעניין השימוש בסימן הדגש, וזה אינו מסומן ברוב המלים. ראה ש' מורג (הערה 24 לעיל), עמ' 4.

167 כך כתוב במדרש במדבר רבה, יב: "והפותות לדלתות הבית" – מהו 'פותות'? רבי יצחק מגדלאה אמר: זה פותה שתחת הציר. ר' סימאי אמר: אלו פותחות. ללמדך שאפילו דבר קל לא היה בית המקדש חסר". על פי מדרש במדבר רבה, מהדורת מ"א מירקין, חלק ב, תל-אביב תשכ"ה, עמ' 19.

168 ראה הדיון לגבי הוראתה של מלה זו במילון בן-יהודה, ערך "פותחת", הערה 4. המשורר מ' זכות, בן המאה השבע-עשרה, השתמש במלה פוֹתְחָת בהוראת 'פֶתַח', ראה י' אבינרי, גנויים מגולים, תל-אביב תשכ"ח, עמ' 276.

169 עיין גם י"ג אפשטיין, פירוש הגאונים לסדר טהרות, מהדורה חדשה, ירושלים-תל-אביב תשמ"ב, עמ' 22, 32.

170 אף בכתב-יד דיינארד: "כוֹתְבוֹתָ". ראה בן-טלילה, מסורת צרפתית-איטלקית, עמ' 95.

171 בשתי ההיקרויות היחידאיות הללו יש תיקון בכתב-היד. בכ"י ק למשנה "החוו(ו)צלות"; בכתב-יד וינה לתוספתא "החוצלו:ם". בכ"י פא ו-לו למשנה אין הצורה מנוקדת, בכ"י פס "החוצלות", ובכ"י י "החוצלות".

172 בכ"י פא "כּוֹבְעוֹת", בכ"י פס "כּוֹבְעוֹת" וזו הגרסה גם בכ"י לו.

במקום "לכומסות", שהיא הגרסה המופיעה בכתב-היד (כ"י ק: "וְלַפְּוֹמְסוֹת"; וכך הנוסח גם בכ"י פא ו-לו).¹⁷³

נראה שסיומת הריבוי יֹת־ הרחיבה את תחומה והועברה גם לשמות אחרים, וכך נתקבלה גם פותחיות. תופעה זו של צורן ריבוי מורחב יֹת־ וְגַם־ אות מצויה בלשון חז"ל, למשל במשנה (על פי כ"י ק): "בְּפִי־קְעִיֹת" (כלים יז, ב), "[ו]הַגִּיָּרִיֹת" (אהלות ה, ב), "בְּסִיֹת" (כלים כד, ו), "מְרַחֲצִיֹת" (בבא בתרא ג, א ועוד) לצד "הַמְרַחֲצֹאֹת" (תענית א, ו).¹⁷⁴ היא תועדה לאחרונה אף במרכיב העברי של דוברי ערבית-יהודית ממספר קהילות בצפון-אפריקה; כך נמצא צורן ריבוי יֹת־ במקום זֹת־ במלים דוגמת "ישיביות", "גמריות",¹⁷⁵ וצורן־אות במלה "תקוואות".¹⁷⁶ תופעה זו של התפשטות צורן הריבוי המורחב בדרך של אנלוגיה מצויה גם בארמית הבבלית, למשל "אתרא" ריבוייה "אַתְרָוּתָא".¹⁷⁷

ובכן, גם בסוגיה זו רואים אנו כי כתב-היד הקראי משקף צורה מהימנה. עוד נעיר, כי ניקודה של ה-ת הראשונה בשווא אינו מתמיה עם התרחקות הטעם.

4. צורות זוגיות¹⁷⁸

צורתיים מצורות הזוגי שניקרו במשניות המצוטטות בפירושו של ישועה לויקרא יידונו להלן:¹⁷⁹

4.1 עדויים

במובאה ממסכת מנחות ז, ב מצוי ציון הכמות:

ששה עשרוֹת וְעָדוּיִים¹⁸⁰

- 173 צורת היחיד היא "כומֶסה" או "כומֶסה" (על פי הקונקורדנציה של האקדמיה ללשון העברית).
- 174 ש' שרביט, "שתי תופעות פונולוגיות בלשון חכמים", תעודה ו (תשמ"ח), עמ' 58; הנ"ל, אבות, עמ' 110–111; בר-אשר, פארמה ב, עמ' 173. וראה כבר אצל ג' ברגרין, תורת הצורות של הלשון העברית, ירושלים-ברלין תרפ"ד, עמ' 10. דוגמאות ממשנה עבודה זרה ראה אצל ד' רוזנטל, משנה עבודה זרה – מהדורה ביקורתית, חיבור לשם קבלת תואר דוקטור לפילוסופיה, האוניברסיטה העברית, ירושלים תשמ"א, עמ' 73.
- 175 כך בפי יהודי קהילת ג'רבה. ראה י' הנשקה, "שקיעים עבריים בערבית המדוברת של יהודי ג'רבה", מסורות ה-ו (תשנ"א), עמ' 94; מ' בר-אשר, "חידושי לשון במרכיב העברי בערבית-היהודית במערב (ובמזרח)", שם, עמ' 48.
- 176 צורת ריבוי זו נמצאה משולבת בתוך דיבורם הערבי של כמה תלמידי חכמים בני מערב אלג'יריה. ראה מ' בר-אשר, שם. וראה גם את הצורה "שולחניות" מפי יהודי יוצא תימן (שם, הערה 52).
- 177 ראה י"ג אפשטיין, דקדוק ארמית בבבלית, ירושלים-תל-אביב תשכ"א, עמ' 121.
- 178 ראה נספח בסוף המאמר.
- 179 שתי צורות הזוגי הללו לא הופיעו במקרא.
- 180 לא ניתן לעמוד בבירור על ניקוד ה-ו.

הצורה וְעֲדוּיִים דומה לזו המופיעה בכ"י ק רפא. ניקודה תואם את המצוי בכ"י פא: "ששה עשרונות וְעֲדוּיִים", ואילו בכ"י ק מנוקדת הצורה ב־ע פתוחה: "שֶׁשֶׁה¹⁸¹ עֲשָׂרוֹנוֹת וְעֲדוּיִים". גרסה אחרת מוצאים אנו בכ"י פס: "שֶׁשֶׁה עֲשָׂרוֹנוֹת וְעֲדוּיִין" וכן בכ"י י: "שֶׁשֶׁה עֲשָׂרוֹנוֹת וְעֲדוּיִין". זו הנוסחה המתועדת גם בדפוסים עתיקים.¹⁸² ודוק: מבחינת כתיבה דומה הגרסה השנייה לזו הראשונה, אבל הניקוד מבחין ביניהן.¹⁸³ גרסה שלישית מצינו מתועדת בכ"י לו: "ששה עשרונות ועודין" (בלא ניקוד) ובדומה גם במשנה שבדפוסים הבבלי – "ועודיין" (מנחות עז ע"א).

המלה עדוויים (על גרסותיה השונות) איננה מופיעה במקרא והיא יחידאית בספרות התנאים. בתלמוד הירושלמי מצוי נוסח הדומה לזה שבכתב-היד הקראי שלפנינו: "ששה עשרונים ועדוויין" (כלאים ו, ה; דף ל, ע"ג; על פי דפוס ונציה).¹⁸⁴ הצורה עדוויים מוסברת כצורת זוגי של המלה עוד, דהיינו 'פעמיים עוד'. מכאן שהמלה עוד בהקשר זה מציינת כמות שניתן להגדירה. על פי ההסבר המובא ב"מלאכת שלמה" לר' שלמה עדני מציינת המלה ועדוין: "ושני ועוד, כלומר ושני שלישים של עשרון" (דהיינו, עוד = 'שליש עשרון').¹⁸⁵ אף במשנה עצמה מצויה עדות לכך שעוד מציינת כמות בת הגדרה: "ר' אליעזר או' תרומה עולה במאה ואחד. ר' יהושע [אומר] במאה ועוד. ועוד [זה] אין לו שיעור. ר' יוסה בן משולם או' ועוד קב למאה סאה שתות למדמע" (תרומות ד, ז; על פי כ"י ק). בתלמוד הבבלי (עירובין פג, ע"א) אנו מוצאים צורות ריבוי עורות ו-ועודיות והמפרשים עוסקים בקביעת

181 מלה זו תוקנה בכתב-היד; תחילה נרשמה האות ע (ככל הנראה התחיל הכותב לרשום את המלה הבאה "עשרונות"), אך היא גורדה (?) ובמקומה ולאחריה נרשמה המלה "ששה". בהתקנת קטע זה באקדמיה ללשון העברית נרשמה מלה זו כך: (ע...|ש)שֶׁה.

182 בדפוס נפולי ועדוין, בדפוס אמסטרדם וְעֲדוּיִין, בדפוס קושטא וְעֲדוּיִין ובדפוס ליוורנו וְעֲדוּיִין. עיצוריותה של ה-ו ודאית בכתב-היד שבהן היא נכתבה כפולה.

183 הנתונים מדפוסים המשנה והירושלמי מובאים על פי ילון, מבוא לניקוד המשנה, עמ' 99.

184 פירוש "מלאכת שלמה" למנחות ז, ב, בתוך: ששה סדרי משנה עם פירושי הראשונים והאחרונים, סדר קדשים, ירושלים תשי"ז. וראה גם המובאה מרג"מ במילון בן-יהודה בערך "עוד", כרך ט, עמ' 4355. ראה גם פירוש הרמב"ם למשנה זו. בפירושו מופיע הנוסח ועדוויים והוא מפרש: "יעני ויאדתהא ג'מע עוד, יריד אן יכון מע כל עשרון ויאדה חתי יכון פי אלששה עשרונות ת'לת"י מא כאן פי אלתודה מן אלמצה". מעניין כי בנוסח משנת הרמב"ם מופיעה הצורה ועדואין, אבל בהערת חילופי נוסח (על פי דפוס וילנה) מופיעה הגרסה ועדוין. הנתונים הובאו על פי משנה עם פירוש רבינו משה בן מימון, מהדורת "קאפה, סדר קדשים, ירושלים תשכ"ז, וראה הערה 15 שם. עוד נעיר כי הרב יוסף גנאסיה מקונסטנצין (אלג'יריה) מתרגם כאן: "נצאב עשר קבין ירושלמיות אלי הומאן סטאש עשרונות ושי", אבל בפירושו הוא דן בשיעורה המדויק של הכמות הנדונה. ראה "גנאסיה, ספר נשמת כל חי, סדר קדשים, חלק אחד-עשר, ג'רבה תרצ"ד.

שיעורן.¹⁸⁶ שימושים אלה מעידים על כך שהמלה עוד, אשר במקורה שימשה תואר פועל או מלת יחס, החלה לשמש גם בתפקיד של שם עצם.¹⁸⁷

לכאורה, כצורת זוגי של עוד צפויה הייתה הצורה עוֹדִין, שאליה עשוי היה לכוון כ"י לו ואליה מכוונת בבירור הצורה עוֹדִין המופיעה במשנה שבדפוס הבבלי (מנחות ע"א).¹⁸⁸ אולם המקורות שנבדקו לעיל מורים, שהצורה השכיחה היא דווקא עדוויים, שהיו בה אינה באה אחרי ה-ע אלא אחרי ה-ד, דהיינו שיכול לפנינו, ואפשר שהצורה עדוויים נוצרה בדרך זו: *עוד (< עוד) ← עָדו (עָדו).¹⁸⁹ ילון העלה את האפשרות שהצורה עדוויין היא ששימשה – ולא עודין – כדי להבחינה בבירור מעדיין.¹⁹⁰ אולם הסבר זה אינו משכנע, שכן הצורות עוֹדִין ועדיין מובחנות דיין על ידי התנועה התחילית. לאור הנתונים שהיו בידי החליט ילון לנקד את הצורה הנדונה: וְעֹדִין.

ברי שלפנינו דוגמה נוספת לשימורה של צורה מקורית ומהימנה בכתב-היד הקראי. ניקודה של ה-ע בסגול מצטרף לעדותו של כ"י פא, אשר ילון שיער שהיא פליטת קולמוס. סבירה בעיניי פחות האפשרות, שחילוף פתח/סגול לפנינו, שכן חילוף זה מצוי אך בדוגמות מועטות בכתב-היד שבו עסקינו. יתרה מזו, באותם המקרים המועטים שחל בהם חילוף זה הוא סומן בסימן הפתח.¹⁹¹

186 גם בתשובות הראב"י מופיעה צורת ריבוי של עוד-עוֹדִין, ראה ח' ילון, "בגליוני ספרים", קונטרסים לעניני הלשון העברית א, שנה א, ירושלים תרצ"ז-תרצ"ח, עמ' 30-31; ילון, מבוא, שם.

187 שימוש קרוב לכך מצוי כבר בכתובות ערד. על כך ועל שימושה של מלה זו כשם עצם ראה גבי' צרפתי, "הכתובות מתקופת המקרא ולשון חכמים", סוגיות בלשון חכמים (הערה 52 לעיל), עמ' 100. ולאחרונה: הנ"ל, "הכתובות מתקופת המקרא ולשון חכמים", ספר היובל לישראל ייבין, מחקרים בלשון ה-1 (התשנ"ב), עמ' 60-61. וראה כבר מילון בן-יהודה, ערך "עוד", כרך ט, עמ' 4355. תן דעתך למלה (המורכבת) "משהו", אשר אף היא החלה לשמש במספר מקומות במעמד של שם בהוראת 'מעט, מקצת' (כלומר, בניגוד לעוד כמותה אינה מוגדרת). ראה סגל, דקדוק, עמ' 64, § 100; עמ' 85, § 139.

188 הצורה עודין כתיבה בכ"י לו עשויה להתפרש גם כצורת ריבוי עוֹדִין. כך רשם סגל צורה זו, במנתו אותה ברישימה של צורות "הריבוי המלאכותי של שמות ומלות", כגון "גִּמִּים", "מִשְׁהוּיִין". סגל, דקדוק, עמ' 68, § 139. בן-יהודה במילונו (ערך "עוד") סבר כי עודין היא הצורה הנכונה, ואילו הגרסה עודין ודומתיה נראתה לו משובשת.

189 השווה "שְׁיָרִים"/"שְׁרִיָּם" (ואולם תן דעתך לסביבה העיצורית השונה). עיין אצל שרביט, אבות, עמ' 78-79.

190 ראה ילון, מבוא, שם; ח' ילון, "בגליוני ספרים" (הערה 186 לעיל), שם.

191 למשל, במובאה ממשנה סנהדרין ג: "ואחד אומר בשבוע [...] ובשבוע החמה במעֶרְב".

4.2 בית המטבחים

הצירוף בית המטבחים¹⁹² מופיע פעמיים במובאה ממשנה תמיד ג, ה:

מִי שֹׁזֵה בְּתֵמִיד מוֹשְׁכוֹ וְהוֹלִיךְ לְבֵית הַמְּטַבְּחִים [...] וּבֵית הַמְּטַבְּחִים הִיא
בְּצִפּוֹנוֹ שְׁלֵמִזְבַּח [...]

היקרותו הראשונה מנוקדת, ואילו בהיקרותו השנייה הופיע בלא ניקוד. גם בכתב־יד Ms. Firkovitch II, Heb.–Arab. (Ser. I) 2051, שהוא כנראה חלקו השני של כתב־היד שבו עסקינן,¹⁹³ אנו מוצאים צירוף זה במובאה מאבות ה, ה, וניקודו זהה: בבית המטבחים.

צירוף זה מופיע במשנה חמש פעמים. בכ"י ק הוא מנוקד שלוש פעמים ב־מ בקיבוץ: "בֵּית הַמְּטַבְּחִים" (תמיד ג, ה [2x]; מידות ג, ה). את הקיבוץ ב־מ ניתן להסביר על נקלה: ה־מ השפתית היא שגרמה לו. פעם נוספת נרשם הצירוף בשולי הגיליון: בְּבֵית הַמְּטַבְּחִים (שקלים ו, ד) ופעם אחת (אבות ה, ה) נוספה המלה המטבחים באותיות קטנות בסופה של השורה (ככל הנראה לא נוקדה). בכ"י פא מופיעה הצורה בקמץ תחת ה־ב, למשל: לְבֵית הַמְּטַבְּחִים (תמיד ג, ה).¹⁹⁴ בהיקריותו של צירוף זה בתמיד ג, ה מנוקד הוא בכ"י פס פעם ב־ב שוויה ופעם ב־ב קמוצה:

192 הצורה בית המטבחים היא צורת זוגי־מדומה חדשה בלשון חכמים, אלא שמרכיבו הזוגי של המושג שהיא מסמלת אינו מודקדק לעין. האם ייתכן שלמבנה בית המטבחים אשר בבית המקדש הייתה השפעה על תצורת שמו כצורת זוגי (האם היו בו שני אנפים?)? על פי המקורות, באזור הכנת הקרבנות בצפונה של המזבח היו "הטבעות" – מקום שם נשחטו הקודשים, ו"העמודים הנגסים והשולחנות" – שבהם נהגו לתלות את הקודשים ולהפשיטם. על פי מ' אבי־יונה כלולות היו הטבעות בבית המטבחים. ראה מ' אבי־יונה, "בית המקדש השני", ספר ירושלים, בעריכת: מ' אבי־יונה, כרך א, ירושלים תשס"ז, עמ' 406–408, וראה השרטוט בעמ' 406. תודתי למר עדיאל שרמר, שהפנה אותי למאמר זה. עיין גם בערך "בית המטבחים", אנציקלופדיה תלמודית לענייני הלכה (הערה 143 לעיל), עמ' רטז–רכ. אם כך היה הדבר, ייתכן שמכאן זוגיותו של השם, על שם שני אנפיו. אולם לדעתי, על פי המשניות (מידות ג, ה, תמיד ג, ה; וראה גם מידות ה, ב) לא ברור אם כך הדבר, שכן ייתכן שבית המטבחים הכיל רק את "העמודים הנגסים והשולחנות" ואילו "הטבעות" לא נכללו בתחומן.

193 ראה מאן, טקסטים, כרך ב, עמ' 36–37; יגון (פנסון), רשימת כתב־יד, עמ' 107, 112; בן־שמאי, ישועה בן יהודה, עמ' 12, הערה 34.

194 מהדורת הצילום אינה מאפשרת לקבוע בוודאות את ניקוד ה־מ בהיקרות במידות ג, ה (צירי). וגם ניקוד ה־ח בחלק מן ההיקריות אינו ברור (האם פתח או קמץ). רק בשקלים ו, ה ניקודה של צורה זו ברור: בְּבֵית הַמְּטַבְּחִים.

לְבֵית הַמִּטְבָּחִים, בֵּית הַמִּטְבָּחִים.¹⁹⁵ בכ"י י מנוקדת ה-ב תמיד בשווא: בֵּית הַמִּטְבָּחִים, ובשווא – גם במשניות דפוס ליוורנו. בכתב-יד דיינארד: מִטְבָּחִים (שקלים ו, ד).¹⁹⁶ קיצורו של דבר, הנתונים מכתב-היד מעידים על שתי גרסאות עיקריות של המלה מטבחיים: ב-ב קמוצה (ק, פא, סס)¹⁹⁷ וב-ב שוואה (ק [בגליון],¹⁹⁸ סס, י). אל הגרסה השנייה, שה-ב נחטפה בה, מצטרפות העדויות מכתב-היד הקראיים. ניקוד זהה של צורת זוגי, אשר בו העיצור השני של השורש בא בשווא, מתועד בכ"י ק בצורה "מִטְבָּחִים" (תמיד ה, ג)¹⁹⁹ וכך גם בקטע גניזה המכיל את משנה כלים כז, ו.²⁰⁰ לעינינו חשובה העובדה, כי במשנה מצוי פעמיים הצירוף הארמי המקביל בית מטבחיא.²⁰¹ כצפוי, כתב-היד מעידים על הגייתה של צורת זוגי זו ב-ב שוואה, למשל: "וְעַל מִשְׁקָה בֵּית מִטְבָּחִים" (עדויות ח, ד; על פי כ"י ק).²⁰² גם בציטוט משנה עדויות ח, ד בספרא שרצים ה, א (55, 2) היא מנוקדת באופן דומה בֵּית מִטְבָּחִים.²⁰³ לפיכך, נראה שאת היחספותה של תנועת ה-ב בצירוף בית המטבחיים (בחלק מן המקורות) ניתן לזקוף להשפעתה של הארמית.²⁰⁴

- 195 גם בהיקרות באבות ה, ה באה ה-ב בשווא, ואילו בשקלים ו, ד מנוקדת ה-ב בפתח.
- 196 ראה בן-סולילה, מסורת צרפתית-איטלקית, עמ' 35, 107. אולם בנוגע לחילוף פתח/קמץ בכתב-יד דיינארד ראה שם, עמ' 40.
- 197 לקבוצה זו משתייך למעשה גם כ"י דיינארד, ראה ההערה קודמת.
- 198 העובדה שההיקרות ב-ב שוואה נוספה בשולי הגליון ראוייה לשימת לב, שכן ייתכן שנוספה ביד אחרת, ועל כן עשויה לשקף מסורת הגייה אחרת של מלה זו.
- 199 שאר הנתונים בכ"י ק הם: בכלים כז, ו – "ומִטְבָּחִים", ואילו ביומא ז, ה ניקוד ה-כ וה-ג אינו נראה.
- 200 אפשטיין, תרגום ערבי, עמ' מד.
- 201 ראה הדיון אצל אפשטיין, מבוא, עמ' 181.
- 202 בהיקרות השנייה (כלים טו, ו) מנוקד הצירוף בכ"י ק – בֵּית מִטְבָּחִים, נראה כי ה"י הכפולה השפיעה על התנועה שלפניה. בכ"י פא – בֵּית מִטְבָּחִים (כלים טו, ו); ההיקרות השנייה משובשת). בכ"י פב – בֵּית מִטְבָּחִים (כלים טו, ו). בכ"י פס נוקדה ה-ב פעם בפתח ופעם בשווא, ואילו בכ"י י תמיד בשווא.
- 203 פעמיים נוספות מופיע הצירוף בית מטבחיא בתוספתא כלים ב"ב מ, ז, ו.
- 204 סגל סבר שכתוב הצורה בי מטבחיא ב"ס (ולא ב"ד) מעיד על שאילתו של השורש מן העברית. ראה M. H. Segal, "Mišnaic Hebrew and its Relation to Biblical Hebrew and to Aramaic", *JQR* (O.S.) 20 (1908), p. 716. אולם לדעתי אין הכרח לראות זאת כך. השורש טב"ח מופיע בארמית המקראית בצירוף רב טבחיא בדניאל ב, יד (ראה פירוש אבן עזרא למקום זה, וכן J. A. Montgomery, "A Critical and Exegetical Commentary on the Book of Daniel", *ICC* 22 (1927), p. 155). שורש זה מופיע בלשונות שמיות שונות וביניהן גם בארמית היהודית (הגלילית והבבלית) והשומרנית, בסורית ובמנדעית. ראה קהלר – באומגרטנר (הערה 158 לעיל), כרך 1 (1967), עמ' 352.

5. דברי סיכום

בחינתה של לשון המשניות המשובצות בכתב-היד של פירוש ישועה בן יהודה לויקרא העלתה, כי תופעות רווחות המתועדות בכתב-היד הטובים של לשון חכמים ובמסורות הקריאה של עדות ישראל, שרירות וקיימות בה. להדגמת טענתנו הבאנו אחת-עשרה תופעות כאלה, שנצטרפו אליהן הצורות פשיפשין, פותחיות, רביעין ויבכות, העולות בקנה אחד עם עדיה המהימנים של לשון התנאים. לא זו אף זו, גם צורות נדירות שעד כה נותרו בבדידותן נמצאו מסתייעות מן המשניות ששוקעו בכתב-היד הזה. כך מקבלות עתה הצורות עדיים, מפתחות ונסיין משנה תוקף. בבירור זה ביקשנו להוסיף נדבך נוסף לחקירתה של לשון חכמים המתגלגלת אל ספרות הקראים. שוב נמצינו למדים, כי רב ערך הוא החומר המשוקע בפירושו של ישועה בן יהודה לתורה, ועלינו לחקרו בכתב-היד השונים – אלה הכתובים באותיות ערביות ואלה הכתובים באותיות עבריות.

נספח – אודות הזוגי בלשון התנאים

שאלה מעניינת היא, האם צורת הזוגי עודנה פרודוקטיבית וחיה בלשון חכמים או שמא נשתנה מעמדה? (הרצאה על "מעמדו והתפתחותו של הזוגי בלשון התנאים" נשא ד"ר ג' הנמן ז"ל בקונגרס העולמי השישי למדעי היהדות [קיץ תשל"ג], אך לצערנו זו לא נתפרסמה). ידועה ההבחנה החשובה שהבחין פרופ' בלנק המנוח בין זוגי אמתי לבין זוגי מדומה (= פסאודו זוגי) בלהגים הערביים. ראה, H. Blanc, "Dual and Pseudo-Dual in the Arabic Dialects", *Language* 46 (1970), pp. 42-57. כדי לבדוק את מידת חיותן של צורות הזוגי בלשון חכמים כדאי לאמץ הבחנה זו ולבדוק את תפוצת הצורות בשתי קטיגוריות אלו.

1. צורות זוגי אמתי. צורן הזוגי בצורות הזוגי האמתי מקביל לציגנה של מידה קצובה פעמיים. למשל: יומיים, אמתיים, סאתיים. מבחינה עקרונית, צורות אלו ניתנות להמרה בצורן הריבוי בצירוף למספר שתיים, דוגמת: שני ימים. בחינת מדגם של צורות זוגי (כ-30) בלשון התנאים מגלה את המגמה הבאה:

1.1 צורות זוגי אמתי מקראיות רבות ממשיכות לשמש בלשון התנאים. לדוגמה: "יומיים", "שנתיים", "סאתיים" (למשל משנה כלים ב, ד), "ככריים" (במגילת המקדש).

1.2 יש יחידות מידה, שבאו במקרא ביחיד או בריבוי, ומופיעות בלשון התנאים גם בצורות זוגי. כגון: "טפחיים" (למשל משנה בבא בתרא א, א [3x]) במקרא רק "טפח"

(מלכים א ז, כ"ו; דברי הימים ב ד, ה) או "טפחות" (תהלים לט, ו). "אצבעיים" (4x); למשל משנה אהלות יג, א) במקרא רק "אצבעות" (ירמיה נב, כא). "קִבְיִן" (למשל משנה תרומות יא, ה) המופיעה גם במובאה בכתב-היד הקראי שלפנינו (תמיד ג, ו), ובמקרא פעם אחת "קב" (מלכים ב ו, כה).

1.3 יחידות מידה שאינן מתועדות במקרא זכו להתחדש בלשון חז"ל גם בצורות זוגי. כך מצינו: "כוריים" (למשל משנה כלים טו, א), "רבעתיים" (2x); משנה כריתות א, ז; ובציטוט משנה זו בספרא שרצים יא, ד / 59, 3 / וכך גם "עדוויים" (משנה מנחות ז, ב) שנדונה לעיל (§ 4.1) [אבל ראה הערה 187 לעיל בנוגע לשימוש במלה "עוד" בכתובת ערד].

מכאן, שצורת הזוגי האמתי לא נדחקה מלשון התנאים ואף נוצרו בה צורות חדשות. עם זאת, חשוב לציין את קיומן של מספר דוגמות לשימוש החלופי במספר "שתיים" בלווית צורת הריבוי לצד צורת הזוגי הנפוצה יותר. דוגמות מעין אלו עשויות להעיד על היחלשות מה (או חוסר עקביות) בשימוש בצורת הזוגי האמתי: (א) "טפחיים" (20x); למשל משנה בבא בתרא א, א [3x] לעומת שתי היקריות של "שני טפחים" בתוספתא (בבא בתרא ה, ג; מנחות יא, טו). (ב) "כוריים" (9x); למשל משנה כלים טו, א; אהלות ה, א; ספרא שרצים ו, א / 53, 1 / לעומת "שני כורין" שהופיע פעם אחת בספרות התנאים (תוספתא דמי ה, יט). (ג) "קבים" (9x); למשל משנה תרומות יא, ה; וגם במשנה תמיד ג, ו המצוטטת בפירושו של ישועה; משנה חלה ד, א; תוספתא בבא בתרא ה, ט לעומת "שני קבין/קבים" (6x); למשל משנה חלה ד, א; תוספתא טהרות י, ה). (ד) "אצבעיים" (4x); משנה אהלות יג, א; יד, ב; תוספתא אהלות יד, א; יד, ז לעומת "שתי אצבעות" (2x); תוספתא כלים ב"מ ו, יב; מקואות ה, ד). אולם יחידת המידה "אמה" המופיעה במשנה בתצורת זוגי "אמתיים" במידות ד, ו נפוצה יותר בצירוף "שתי אמות" (3x); מידות ב, ו; ד, א; כלים יז, ט). על תפוצת "אמתיים"/"שתי אמות" בלשון המקרא ולאחריה ראה א' קימרון, "ביקורת על: A. Hurvitz, *A Linguistic Study of the Relationship between the Priestly Source and the Book of Ezekiel*", לשוננו נא (תשמ"ז), עמ' 238–239. עוד נעיר, כי היחידה "לוג", המתועדת במקרא רק ביחיד "לג" (למשל ויקרא יד, יב), מופיעה בלשון חכמים בהקשר המצריך זוגי רק במבנים "שני לוגין" (למשל משנה כלים ב, ב) ואפילו "שני לוג" (למשל משנה כלים כ, ב) ואין לה היקרות עם צורן הזוגי.

2. צורות זוגי מדומה. צורות הזוגי המדומה משמשות למעשה צורות ריבוי, על פי רוב של איברי גוף זוגיים או של כלים בעלי מרכיב זוגי. ניתן לצרף אליהם כל מספר שהוא. צורות הזוגי המדומה המקראיות המורשות ממשיות לשמש אף בלשון חכמים,

שהרי דינן כצורות ריבוי ואין להן חלופה. הבדיקה המדגמית שערכתי מעלה, שנוצרו בלשון התנאים גם צורות זוגי מדומה חדשות:

2.1 לאיברי גוף זוגיים נוצרו צורות הריבוי הפסאודו-זוגיות "אחוריים" (27x); מהן 14x במשנה, למשל חגיגה ב, א, "טלפיים" (למשל משנה זבחים ג, ד) ובתלמוד הבבלי – "חניכיים" (חולין קג, ע"ב).

2.2 גם הפצים בעלי מרכיב זוגי נתכנו בשמות זוגיים בלשון התנאים, כך: "מגפים" (3x); משנה שבת ו, ב; כלים יא, ח; תוספתא כלים-ב"מ יא, ח, "מספרים" (10x); למשל משנה כלים טז, ח, "מחלציים" (משנה מועד קטן א, י).

על פי הבדיקה המדגמית שערכנו נוכל אפוא לאמר, שהן קטגוריית הזוגי האמתי הן קטגוריית הזוגי המדומה לא קפאו על שמריהן בלשון התנאים. נתחדשו בה מספר צורות זוגי, אם כי נמצאו גם סימנים להמרת צורות זוגי קיימות בחלופתן המספרית. סוגייה זו תגיע לידי מיצוי רק לאחר בדיקה מקיפה של כל צורות הזוגי בלשון התנאים. לעניין הזוגי ראה גם, C. Fontinoy, *Le duel dans les langues sémitiques*, Paris 1969, pp. 49–61; ודברי הביקורת עליו: "בלאו, ביקורת: ספר על הזוגי בלשונות השמיות", לשוננו מא (תשל"ז), עמ' 299; S. Morag, "Biblical Hebrew and Modern Arabic Dialects: Some Parallel lines of Development", *JSAI* 12 (1989), pp. 109–110; G. Rendsburg, "Dual Personal Pronouns and Dual Verbs in Hebrew", *JQR* LXXIII (1982), pp. 38–58; ודברי הביקורת עליו: "בלאו, כלום נשתמרו עקבותיו של הזוגי בתחום הכינויים והפועל בעברית המקרא", לשוננו נב (תשמ"ח), עמ' 165–168.

רשימת קיצורים

א. כתבי יד ודפוסים

י = משנה סדרים נזיקין, קדשים וטהרות, כ"י ירושלים 1336 Heb. 4⁰, מהדורה פקסימילית עם מבוא מאת ש' מורג, ירושלים תשל"ל.

לו = ו"ה לו, מתניתא דבני מערבא על פי כ"י קיימבריג' Add. 470.1, קיימבריג' 1883.

פא = משנה כ"י פארמה [א] דה-רוסי 138, מהדורה פקסימילית, ירושלים תשל"ל.

פב = משנה סדר טהרות, כ"י פארמה [ב] דה-רוסי 497, מהדורה פקסימילית עם מבוא מאת מ' בר-אשר, ירושלים תשל"א.

נס = משנה כ"י פאריס 328-329 בספריה הלאומית בפאריס, מהדורה פקסימילית עם מבוא מאת מ' בר-אשר, ירושלים תשל"ג.

ק = משנה כ"י קאופמן A 50, מהדורה פקסימילית, ירושלים תשכ"ח.
דפוס ליוורנו = ששה סדרי משנה, מנוקדים ומוגהים בדיוק רב... הוצאת ב. כהן, ירושלים תרפ"ו.

דפוס ראשון = ששה סדרי משנה... נוסח מוגה על פי דפוס ראשון, נאפולי רנ"ב, הוצאת "אל המקורות", ירושלים תשט"ו-תשי"ח.

קט"ג אנטונין = על פי הצילום אצל א"י כץ, גנזי משנה... מאוסף אנטונין בספריה הלאומית בלנינגראד, ירושלים תש"ל.

כ"י וטיקן 66 = כ"י רומי ואטיקאן 66, מהדורה פקסימילית: תורת כהנים על פי כתב-יד רומי מנוקד (אססמאני מספר 66) ומבוא מאת א"א פינקלשטיין, ניריורק תשי"ז; הודפס מחדש ירושלים תשל"ב.

ב. ביבליוגרפיה

להלן רשימת הקיצורים הביבליוגרפיים ששימשו במאמר זה. שאר הציונים הביבליוגרפיים הובאו במלואם בהערות.

אלדר, אשכנז = א' אלדר, מסורת הקריאה הקדם-אשכנזית: מהותה והיסודות המשותפים לה ולמסורת ספרד, כרך א - ענייני הגייה וניקוד (= עדה ולשון ד); כרך ב - ענייני תצורה (= עדה ולשון ה), ירושלים תשל"ט.

אפשטיין, מבוא = י"נ אפשטיין, מבוא לנוסח המשנה, ירושלים תש"ח.

אפשטיין, תרגום ערבי = י"נ אפשטיין, "תרגום ערבי של משניות"; (T-S. E1 124); (124a), ספר היובל לכבוד אלכסנדר מארכס למלאת לו שבעים שנה, חלק עברי, ניו יורק תש"י.

בירנבאום, קטע גניזה = ג' בירנבאום, "הגה וצורות בקטע הגניזה 43 T-S E1", מחקרים בלשון ד (תש"ן), עמ' 27-50.

בן-טולילה, מסורת צרפתית-איטלקית = י' בן-טולילה, מסורת צרפתית-איטלקית של לשון המשנה (= עדה ולשון יד), באר-שבע תשמ"ט.

בן-יהודה, מילון = א' בן-יהודה, מילון העברית הישנה והחדשה, ירושלים תש"ם.

בן-שמאי, הפרשן הקראי = ח' בן-שמאי, "הפרשן הקראי וסביבתו הרבנית", דברי הקונגרס העולמי התשיעי למדעי היהדות: מקרא ומורח קדמון, ירושלים תשמ"ח,

עמ' 43-58.

בן-שמאי, ישועה בן יהודה = ח' בן-שמאי, "ישועה בן יהודה – לדמותו של חכם קראי ירושלמי במאה ה"א", פעמים 32 (תשמ"ז), עמ' 8–19.

בן-שמאי, לשונות הקראים = ח' בן-שמאי, "לשונות הקראים בארצות דוברי ערבית (הערבית ומסורת העברית) – מצב המחקר", מסורות ב (תשמ"ו), עמ' 57–64.

בן-ששון, פירקוביץ' = "לשאלת מקור האוסף השני של פירקוביץ': הערות על מקורות היסטוריים והלכתיים", מדעי היהדות: במת האיגוד העולמי למדעי היהדות 31 (תשנ"א), עמ' 47–67.

בר-אשר, איטליה = מ' בר-אשר, פרקים במסורת לשון חכמים של יהודי איטליה (= עדה ולשון ו), ירושלים תש"ם.

בר-אשר, פארמה ב = מ' בר-אשר, "משנה כ"י פארמה ב לסדר טהרות – דברי מבוא", קובץ א, עמ' 166–185.

בר-אשר, הקשר והפסק = מ' בר-אשר, "צורות הקשר וצורות הפסק בלשון המשנה (על פי מסורת כתב-יד פארמה ב)", מחקרים בלשון ד (תש"ן), עמ' 51–100.

גלוסקא, מקטל = י' גלוסקא, "שמות במשקל מְקַטֵּל במקרא ובמשנה ומשמעויותיהם", לשוננו מה (תשמ"א), עמ' 280–298.

הנמן, צורות = ג' הנמן, תורת הצורות של לשון המשנה על פי מסורת כתב-יד פרמה (דה רוסי 138), תל-אביב תש"ם.

P. Joüon, *A Grammar of Biblical Hebrew*, translated and revised by T. Muraoka, *Subsidia Biblica* 14/I-II, Roma 1991

ייבין, הניקוד הבבלי = י' ייבין, מסורת הלשון העברית המשתקפת בניקוד הבבלי, 2 כרכים, ירושלים תשמ"ה.

ייבין, ניקודי מלים = י' ייבין, "ניקודי מלים וצורותיהן בכתב-יד ותרומתם למילון ולדקדוק", דברי הקונגרס העולמי השישי למדעי היהדות, כרך ד, ירושלים תש"ם.

ינון (פנטון), רשימת כתב-יד = י"י ינון (פנטון) (עורך), רשימת כתב-יד בערבית-יהודית בלנינגרד, מכון בן-צבי והספריה הציבורית ע"ש סאלטיקוב-שצ'דרין, ירושלים תשנ"א.

ילון, מבוא = ח' ילון, מבוא לניקוד המשנה, ירושלים תשכ"ד.

G. Khan, "The Medieval Karaite Transcriptions of Hebrew into Arabic Script", *IOS* 12 (1992), pp. 157–176

G. Khan, *Karaite Bible Manuscripts from the Cairo Genizah*, Cambridge 1990

J. Mann, *Texts and Studies*, vol. 2, New York 1972 = מאן, טקסטים

צורבל, אוטוגראף הרמב"ם = ת' צורבל, לשון המשנה באוטוגראף פירוש המשנה לרמב"ם, חיבור לשם קבלת תואר דוקטור לפילוסופיה, האוניברסיטה העברית, ירושלים תשמ"ו.

קארה, מסורות = "קארה, מסורות תימניות בלשון חכמים על פי כתב-יד מן המאה השש-עשרה", לשוננו מד (תש"ם), עמ' 24-42.

קובץ א = מ' בר-אשר (עורך), קובץ מאמרים בלשון חז"ל, חלק א, ירושלים תשל"ב.
 קובץ ב = מ' בר-אשר (עורך), קובץ מאמרים בלשון חז"ל, חלק ב, ירושלים תשמ"ם.
 קיסר, יומא = צ' קיסר, ניקודה של מסכת יומא עפ"י מסורת תימן, רחובות תשמ"ג.
 קיסר, המורפולוגיה = צ' קיסר, "המורפולוגיה של השמות במשקלים פָּעַל, פָּעַל במשנה עפ"י מסורת תימן בהשוואה למסורת הבבלית ולמסורת הטברנית", עבודת גמר לתואר מוסמך, אוניברסיטת בר-אילן, רמת-גן תשמ"ט.
 שבטיאל, מסורות התימנים = "שבטיאל, מסורות התימנים בדקדוק לשון חכמים", קובץ א, עמ' 215-223.

שרביט, אבות = ש' שרביט, נוסחאותיה ולשונה של מסכת אבות והכנות למהדורה מדעית, חיבור לשם קבלת התואר דוקטור לפילוסופיה, אוניברסיטת בר-אילן, רמת-גן תשל"ו.

תירוש-בקר, עיונים ראשונים = ע' תירוש-בקר, "עיונים ראשונים במובאות מלשון חז"ל בתוך פירושי התורה של החכם הקראי ישועה בן יהודה", מסורות ה-1 (תשנ"א), עמ' 313-340.

O. Tirosh-Becker, "Linguistic Studies of = פירוש קראי לשמות = a Rabbinic Quotation Embedded in a Karaite Commentary on Exodus", *Scripta Hierosolymitana* (in print)